

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

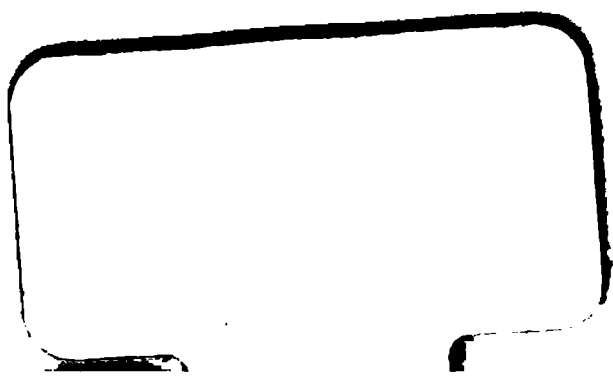
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at

at <http://books.google.com>.

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNELMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBOL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS,

OSZTÁLYTITKÁR.

IV. KÖTET. IV. SZÁM. 1874.

AZ EGRI VÁR
1687^{-DIKI} FELADÁSÁNAK
ALKUPONTJAI

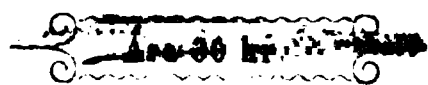
ÉS A TÖRÖKÖK MARADÉKAI

EGERBEN.

BALÁSSY FERENCZ,

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1874. május 4-diki ülésén.)

PRINTED IN HUNGARY

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-IVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

199

Hungary

AZ EGRÍ VÁR

1687^{-DIKI} FELADÁSÁNAK

ALKUPONTJAI

ÉS A TÖRÖKÖK MARADÉKAI

EGERBEN.

BALÁSSY, FERENC(Z)

LEV. TAGTÓL.

(Olvasztatott a M. T. Akadémia 1874. május 4-diki ülésén.)

PRINTED IN HUNGARY

BUDAPEST,

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1875.

APR 17 1933

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

I.

AZ EGRI VÁR 1687-DIKI FELADÁSÁNAK ALKU- PONTJAI.

1.

Forrása és indoka az alkupontok közlésének.

Minekutánna Buda több más várak- és városokkal együtt I. Lipót győzedelmes fegyverei által 1686-ban a törököktől visszafoglaltatott s az országnak nagy része a török iga alól felszabadított volna: ama győzelmek folytán a következő évben Eger is körültáboroltatott és hat hónapi megszállás és szorosabb bekerítés által kiéheztetvén, magát feladni kényszerítettetett.

A vár feladásának alkupontjai, valamint több más részletei is, fel vannak jegyezve az egri jezsuiták naplójában, mely megvan az egri érseki levéltárban ily cím alatt: »*Historia Domus Agriensis Societatis Jesu ab anno 1688.*«; de haza történetirodalmunkban még nincsenek közölve egészen és úgy, amint azok eredetileg fogalmazva voltak s az említett naplóban feljegyezve vannak: csak Gorové László közlötte volt azokat nem egészen szabatos magyar fordításban és némi hibákkal »*Eger városa története*« című értekezésében ¹⁾, s ő utánna az ő közlése nyomán, én is közlém azokat szintén hibásan ugyancsak *Eger történetében* ²⁾.

¹⁾ Tud. Gyűjtemény 1826. XI. füz. 15. l.

²⁾ *Heves és Külső-Szolnok leírása*. Eger, 1868. 535. l.

Ugyanazért nem leend fölösleges vagy érdektelen hazai történelmünk ezen hézagának pótlására s az érintett hibás közlemények megigazítására közölni amaz alkupontokat, és pedig nemcsak magyar fordításban, mint Gorové László, hanem eredeti latin szövegben is, amint az említett naplóban foglaltatnak, hogy azokat alaposabban magyarázhassuk és az azok által jelzett vagy érintett részleteket tüzetesebben nyomozhassuk; mivel nem szükség említenünk, hogy az eredeti szöveg egyes kitételeiben vagy azok jelentéseiben gyakran oly célzások vagy vonatkozások rejlenek, miket nem igen lehet fordításban tökéletesen kifejezni, ámbár a dolog bővebb felvilágosítására szükséges tudni vagy nyomozni.

Azonban mielőtt az alkupontokat elősorolnók és tárgyalnók, a dolog természete szerint, vizsgáljuk és nyomozzuk előbb az alkudozás előzményeit, vagyis a vár megszállása és feladásának nevezetesebb körülményeit és részleteit, s íróinknak azokra vonatkozó nézeteit, melyek valamint az alkudozás folyamára s az alkupontok tartalmára, úgy Egernek ama pontok által jelzett történetére is nagyobb világot derítenek.

2.

Előzményei a vár megszállásának.

Midőn a vár megszállása- és feladásának történetét nyomozzuk, mindenek előtt meg kell említenünk, hogy a várat I. Lipót vezérei még 1685-ben, nyár közepe táján, ostrom alá akarták venni, hogy annak bevételével a további hadviselést s téli szállásolást az ország felső részeiben magoknak biztosítsák s egyúttal, hogy a felkelőket e rejték- vagy menedék-helyektől megfoszszák; mert majdnem egész Abauj és Zemplénnek nagy része az egri várhoz lévén behódolva, a törökkel tartó Tökölynek e részeken lévő párthivei és csapatai e várba vonultak, s itt szervezkedtek és csoportosultak. De mindamellett e vár ostromát ez alkalommal ellenzette Károly lothringeni herczeg, ki e kérdésben egy Bécsbe küldött levélben úgy vélekedett: hogy Eger, mely egyike Magyarország leg-

erősebb várainak és öt leghelyesebb alaku szegletbástyával van mesterségesen megerősítve, a felkelők nagyszámu csapatain kívül négyezer janicsártól őriztetik, azért nagy munkába és időbe kerülne és nagyobb nehézségekkel járna annak ostroma, mint közönségesen vélik ¹⁾). És a herczeg véleménye csakugyan győzött s a vár ostroma ez úttal elmaradt.

Azonban, habár el lőn is halasztva ez úttal a vár ostroma; de Munkács vívása s a felsőmagyarországi hadmívellet biztosítása tekintetéből Eger vidéke távulról bekerítettett, vagyis Eger vidéke körül bizonyos pontokon figyelő hadcsapatok állítottak, nehogy az egri őrség kirohanásaival a császári sereget nyugtalanítsa és annak hadmiveteit zavarja. Vico János azt írja, hogy Caraffa Antal tábornok azért építtetett 1686-ban a Tiszán hidat, hogy Szolnokot szükség esetében segíthesse és az egri őrség gyakori kirándulásait megakadályozhassa ²⁾). Alább azt írja, hogy Caraffa Egret téli beszállásolás alkalmával majd három évig tartotta megszállva, és csak mikor kivezette katonáit a téli szállásról a táborba, akkor rándult vagy rohant ki az éhség által sanyargatott őrség élelmet rabolni, a vidéket pusztítani s a szomszéd megyéket adóztatni ³⁾). Timon is azt írja: hogy Eger, mely 1687-ben feladta magát, már azelőtt régen be

¹⁾ »Cum aestatis pars magna superesset, Agriam oppugnare visum, qua devicta fines et hyberna proferrentur latissime, simul certissimo hoc latibulo exueretur perduellio. contra sensit Lotharingius, suamque sententiam his fere litteris complexus Viennam perscripsit: Agria, ajebat, e fortissimis Ungariae arcibus natura, ac quinque optimae formae propugnaculis arte munita, praeter multos rebellium manipulos, quatuor Janitsarorum millibus tenetur. Igitur operis temporisque magni erit oppugnatio, et difficultatibus obsepta opinione majoribus.« Wagner Fr. *Historia Leopoldi Magni*. Augustae Vindelicorum. 1719. I. 666. l.

²⁾ Joh. Bapt. Vici *De Rebus gestis Antoni Caraphaei*. Neapoli 1716. 128—129. l.

³⁾ »Eam (Agriam) Carāphaeus tres annos, aut non multo secus, hybernis obsederat: sed, educto in acies germano milite, fame ferox praesidium per eruptiones in maturam messem factas circumjectos late agros depraedabantur, aut ad tributa cogebant omnes e vicinia Comitatus.« u. o. 245. l.

volt távulról kerítve Nigrelli vezér és Dória örgróf által ¹⁾. Az egri jezsuiták említett naplója ide vonatkozólag mondja az egri törökökről, hogy azok két évi megszállás folytán nagyon meg lettek gyengítve ²⁾.

De azonfelül, hogy Eger vidéke be volt kerítve, az egri törökök még másképen is nyugtalanítottak. Így p. o. Caraffa 1686-ban ötven huszárt küldött Eger alá, hogy a törököket csalják ki a várból és ingereljék harczra. S a csel sikerült: mert midőn a huszárok megfutamlottak vagy futást színleltek, Ozman basa az őrség egy részével nyomban utánok iramlott s a megfutamlottakat egy völgyig üldözte, hol Caraffa és Heissler seregök egy részével készen várták és hirtelen megtámadták az üldözőket, s e támadásból kifejlődött csata szerencsétlenül ütött ki a törökökre; mert Ozman basa háromszázad magával maradt a csatatéren halva ³⁾.

3.

Caraffa javaslata a vár ostroma iránt s annak visszatartása.

Minekutánna az egri törökök részint a bekerítés, részint a kirohanások s apró csaták alkalmával szenvedett vereségek által meg lettek volna gyengítve: Caraffa 1687-ik elején e vár ostromát vagyis annak ostrommal leendő bevételét javasolta és sürgette ily értelemben irván Lipót császárnak: Egret okvetlenül be kell venni, hogy ez a vidék valahára békeességben legyen s a török adóval terhelt és szorongatott szomszéd megyék ezen terhek alól felszabaduljanak; mert a törökök Egerből messzire kijárnak rabolni és pusztítani. S ő maga Caraffa komolyan vállalkozik azon munkára t. i.

¹⁾ »Agria, quae longo jam tempore a Duce Nigrellio, et Marchione Doria eminus circumdata cum extrema fame luctabatur, hoc anno a Duce Caraffa arctius pressa, ad deditionem compellitur.« *Epitome Chronologica Rer. Hungaricar.* Cassoviae 1736. 267. l.

²⁾ ... insuper in obsidione biennali debilitati etc.

³⁾ *De Rebus gestis Antoni Caraphaei* 129 l. — és Szalay László *Magyarország története.* Pest. 1857. V. köt. 306. l.

Eger ostromára; mert Rusten egri várparancsnoknak elfogott leveléből tudja a várbeliek szorultságát: ugyanis a várparancsnok ezen elfogott levélben azt írja a nagyvezérnek, hogy az őrség minden élelemből kifogyott és ha e nagy szükségben mennél előbb eleséget nem küld, minden reményét elvesztette a vár megtarthatása iránt. E nagy szükséget igazolja azon körülmény, hogy a törökök nagy része a télen Egerből megszökött, ott hagyván nejeik- és gyermekeiket. Arról eleve gondoskodott, hogy az ostrom ideje alatt az ellenség Munkács, Nagyvárad s Erdély felől ne háborgassa azon vidéket, hol a német katonaság van beszállásolva. Benn pedig annyira meg vannak a törökök félemlítve, hogy midőn seregével Egerhez közelített volna, azok azonnal ijedten elhagyták a várost és sietve a várba futottak. Ő feltette magában, hogy az ostrom megkezdése után harmadnapra beküldi a várparancsnoknak az ő elfogott levelét, hadd lássa, hogy ő is tudja, hogy mily nagy szorultságra jutott legyen az őrség. Az ostrom pedig tiz vagy tizenkét napnál nem fog tovább tartani, s a győzelem nem fog sokba kerülni. Erre nem több, mint hatszáz gyalogból álló segítség lenne Budáról küldendő, kik csak tizenkét mérföldnyi utat fognának tenni Egerig; mert neki mindig legfőbb gondja volt arra, hogy a hadsereget kimélje. Ő sokat gondolkozott ezen ostrom előnye és kivihetősége felett és mindent kikémlelt, s ő itt, a hely színén, sokkal helyesebben tervezhet, mint az ő távollévő irigyei vagy vetélytársai. Az ő hítele forog itt a dologban; mivel ő nem nagyszerűeket, hanem bizton kivihetőket szokott tanácsolni. Kéri tehát a császárt, hogy jókor küldesse le hozzá Budáról a gyújtó ágyukat: különben ha javaslata visszautasíttatik, valamikor eleség küldetik Szolnokról Budára, azt el fogják fogni az egri törökök, kik mindig kóborolnak és zsákmány után lesekednek; elérkezvén pedig az aratás ideje, annyi eleséget rabolnak s hordanak be a várba, hogy az ostromot a jövő évre is kitarthatják, amint azt tették a munkácsiak a múlt évben s amint fenyegetőznek most az egriek, hogy az egész környéket elpusztítandják. Ő azonban a császár és a maga érde-

kében igen sajnálná, ha tőle irigyelnék e dicsőséget és hátráltatnák a császár előnyét« ¹⁾).

Caraffa ezen javaslatát a császár udvari tanácsa némi szóváltás után elfogadta, de a gyújtó-gép (incendiarium) leküldését elhalasztotta: végtére midőn leérkezett e gép, akkor a szakadatlan esőzések miatt nem lehet az ostromot megkezdeni, s a közelgő április havára kelle halasztani. Aközben azonban a hadi tanács e kérdésben egészen más-képen vélekedett és Caraffa hadi terve ellen több nehézséget gördített, különösen: hogy az egri várparancsnok levelének nem lehet egészen hitelt adni; mert ugyanezt híresztelték a megszállott Besztercze-bányáról is a szökevények, és mégis annak épen ellenkezője bizonyult be, amiért nem ok nélkül tarthatni attól: vajjon nem rejlik-e itt is csalárdság, hogy t. i. a császár seregei ezen ostrom által elfoglaltassanak, és valamint Beszterczebányát, ugy ezen várost is csak tüzes és hosszantartó ostrommal kelljen bevenni, a mi a sereget megemészsze. A gyújtó ostrom¹⁾ (incendiaria oppugnatio) nem is elegendő arra, hogy az a várat a császár hatalmába kerítse; mert az egri lakosok száma nem oly jelentékeny, hogy azok az égés félelme és veszedelme által nyomást gyakorolhassanak az őrségre s azt a vár feladására kényszeríthessék. Így a császári fegyverek csorbát fognak szenvedni annál is inkább, mert Caraffa Munkácsot sem bírta mult évben bevenni, pedig azt nem Rusten basa, a bátor és tapasztalt hadvezér, hanem csak egy nő védelmezte. A városok illetén felgyújtásai által gyűlöletesekké válnak a hadak, amiért még a legelkeseredettebb hadakozó felek, királyok és hadvezérek is véteknek tartották feldulni azon városokat, melyeket nem ők építettek. Budán oly kevés a katona vagy várőrség, hogy onnét nem lehet elszakítani Eger ostromára, hacsak előbb annak létszáma ki nem egészítettetik; de ha ki volna is egészítve a katonaság száma, elérkezvén a nyílt táborozás ideje, elmúlt a várak ostromlására való alkalmatosság. Ha azonban

¹⁾ *De Rebus gestis Antoni Caraphaei.* 179—181. l.

Caraffa bízik magában, hogy Egret nyolcz nap alatt megveheti, kezdje meg az ostromot.

Nagyon nehezeére esett Caraffának a hadi-tanács ezen ítélete, és Kinski Ferencz barátjához, a haditanács egyik tagjához, irt levelében panaszkodik az ellen, hol a maga javaslatának előnyeit újra hosszasan vitatja s a haditanácsnak az ellen felhozott érveit s észrevételeit czáfolgatja s a többi között azt írja, hogy ő igen jól tudja, hogy honnét jött legyen ezen támadás, mely legérzékenyebben sebzi az ő szivét: irigylük t. i. azt, hogy ő a fejedelem előtt kedves és neki nagy dolgokat tanácsol, melyek kevés katonasággal és az ő (Caraffa) költségén végrehajthatók; de vigasztalja magát azzal, hogy kötelességét teljesítette. Kinski közölvén a császárral az ő levelét, a császár őt egy levélben vigasztalja s a haditanácsot mentegeti, hogy az nem irigységből, hanem inkább haszon vagy előny tekintetéből ejtette el az ő javaslatát; hogy azonban az egri törökök a szomszéd vidékekre oly szabadon ne barangolhassanak, meghagyja néki, hogy Egret szorosabban kerítse be ¹⁾).

4.

Szorosabb bekerítése és megszállása Egernek.

Caraffa hogy Egret, Lipót császár érintett meghagyása szerint, szorosabban bekeríthesse, előbb megszállá a *cserépi*, *siroki*, és *szarvaskői* várakat, melyek a török uralom korszakában szinte Egerhez tartoztak s annak előőrsi állomásai s Eger vidékének védpontjai voltak. Ezen várak megszállása által Egernek azokkal való közlekedése megszakítottatott, minek folytán valamint az egri törökök a kirándulhatás és eleségbeszállíthatás csatornáit és védpontjaitól megfosztattak: úgy ezen várak őrségei is elszakítottván a törzstesttől vagy központtól, meggyengítették, s ostrom alá vétetvén, junius közepe táján feladták magokat.

¹⁾ U. o. 182—186. l.

E várak megvétele után június 25-ikén Szolnokon haditanács tartatván, el lőn határozva, hogy Eger szorosabban táboroltassék körül, s e hadmiveletre Dória János örgróf és alezredes vezérlete alatt Caraffa Antal tábornok hadserege lőn kirendelve, mely eddig is ott táborozott, melyhez még küldetett Koháry István tábornok vezérlete alatt kétezer magyar, és amint az egri jezsuiták említett naplójából kivehetni, oda volt rendelve a *putnoki és hajnácskői* várak őrsége is, kikhez járult azután még ötszáz drago-nyos és ugyanannyi muskatéros, kik a vár feladásának siettetésére későbbben küldettek oda Károly lothringeni herczeg seregéből.

Ezek megszállák Egret és pedig mint az egri jezsuiták említett naplójában fel van jegyezve, akképen: hogy a németek Dória János alezredes vezérlete alatt Eger vizének két partján s a hegyeken foglaltak helyet; a magyarok Koháry István tábornok vezérlete alatt a *hatvani* kapu előtt *Kerecsend* és *Eger-Szalók* felé eső részeken táboroztak ¹⁾; végre *Felnémeth* felől való részét a városnak *Gombos István putnoki* és *Vécsey Sándor hajnácskői* várnagyok zárták be csapataikkal ²⁾.

Minthogy a magyarok természetöknél fogva alkalmasabbak a nyílt és támadó csatára, mint a várak körül-táborlására; Dória János, Caraffa meghagyása folytán, a megszállott város előtt sánczokat hányatott, hogy ezzel a

¹⁾ Koháry seregének ezen itteni táborozásáról azon völgy, mely *Szalók* felé nyúlik fel, *Koháry-völgyé*-nek s egy ott lévő kút *Koháry-kútjá*-nak neveztetik ma is.

²⁾ Egernek ezen bekerítése ekképen van az egri jesuiták naplójába bejegyezve: »Ex pluribus partibus custodiebatur Praesidium tam a Germanis quam ab Hungaris. Germani erant ex utraque parte defluentis rivi in monte, moderante Illustrissimo Domino Marchione a Doria Vicecolonello in Regimine Excellentissimi Domini Generalis Antonii Caraffa. Hungari vero ad portam Hatvaniensem, praesidente Illustrissimo Domino Comite Generali Stephano Koháry. Et in fundo nomine *Némethi Magnifico Domino Stephano Gombos Putnokiensi* et Perillustri Domino Alexandro Vicsei *Hajnacsköviensi* Capitaneo. Ab his pressi Agrienses etc.«

magyarokat foglalkoztassa s az egriek kitöréseit megakadályozza. És mivel a miéink nem ostrommal, hanem kiéheztetéssel akarták a várat bevenni; midőn a gabona megért vagy érni kezdett, Dória János azt Egertől egy mérföldnyi távolságra minden irányban felgyújtatta és megégettette, nehogy azt az egri törökök élelmökre fordithassák ¹⁾).

5.

Száma a megszállók- és megszállottaknak.

A vár megszállásának történetében, annak felvilágosítására, azt is szükség nyomozni: hogy mily arányban voltak a megszállók a megszállottakhoz, vagyis mennyire ment legyen a száma mind a mieinknek, mind a törököknek? De e kérdésre nem igen lehet kielégítő feleletet adni, s akár a mieinknek, akár a törököknek számát bizton meghatározni; mivel vagy hiányoznak vagy egymással ellenkeznek azon adatok és kimutatások, melyek e kérdés felvilágosítására megkivántatnának: azonban némi tájékozásul mégis felhozunk vagy megérintünk egynéhány adatot vagy számot, melyek e kérdésre vonatkoznak.

A megszállók számát Vahot Imre tizenkét ezerre teszi ²⁾; de hogy honnét merítette e számot, azt nem említi. Hogy mennyire ment legyen a mieinknek száma, azt íróinknál nem találjuk világosan feljegyezve vagy megérintve, hanem csak némi számítások- és combinatiokból lehet hozzávetőleg, de csakis hozzávetőleg, következtetni és véleményezni. Ugyanis Caraffa serege tiz-tizenkét ezerből állott; de ennek nagyobb része Munkács ostrománál és más helyeken volt elfoglalva úgy, hogy abból Eger alatt négy-öt ezernél több nem lehetett: a Koháry István vezérlete alatt oda küldött sereg két ezer magyarból állott: a Gombos István és Vécsey Sándor vezérlete alatt lévő *putnoki* és *hajnácskői* várőrség ezerre vagy legfőlebb ezer ötszázra mehetett: a Károly loth-

¹⁾ *De Rebus gestis Antoni Caraphaei* 246 l.

²⁾ *Magyar- és Erdélyország képekben*. Pest. 1854. IV. köt. 24. l.

ringeni herczeg seregéből későbbben a vár feladásának siettetésére oda küldött segítség ezer főből, ötszáz lovas és ötszáz gyalogból állott: s ezek szerint a mieink számát nyolcz-tíz ezerre tehetni.

A mi már a törököket illeti: mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy ők két felekezetből állottak: t. i. vagy katonák voltak, kik a várakban laktak s a várőrséget (*prae-sidium*) alkották, vagy városi lakosok, kik városbeliek — *pagani, oppidani* — neveken említettnek, és nem tartoztak a katonasághoz, hanem másféle polgári sorsu és foglalkozásu emberek voltak. S ezek jelentékeny számmal találtattak Egerben is, amint azt alább fogjuk látni, és pedig nemcsak renegatok, hanem valóságos eredeti muszulmanok is, kik azalkupontokban is meg vannak említve s a várőrségtől különböztetve.

✕ A mi már a vár- és városbeli törökök számát illeti; annak meghatározásában szinte hasonló nehézség mutatkozik; mert e részben is hiányoznak a biztosabb kimutatások, íróink pedig egymástól eltérnek, sőt egymással komlokegyenest ellenkeznek. Ugyanis Decsy Sámuel negyvenezerre teszi egyedül a várőrséget, a többi lakosságot nem is említve ¹⁾. Vahot Imre a várőrséghez számítván a városi török lakosokat is, őket együttesen huszezerre teszi ²⁾. Károly lothringeni herczeg 1665-ben egy Bécsbe küldött jelentésében, mint már főlebb említettük, az egri várőrséget négyezer janicsárra számítja ³⁾. Vico János két évvel későbbben, 1667-ben azt már csak három ezer janicsárra, és ötszáz spahira becsüli, a városbeliek számát nem is érintvén ⁴⁾. Az egri jezsuiták említett naplója azt mondja, hogy azelőtt, mikor még a törökök ügye jól állott, az egri várőrség közönségesen tizenkét ezer főre becsültetett; de ők nagyon megfogytak ama csatákban, melyek a vár megszállását megelőzték és a várnak két évi megszállásában ⁵⁾.

¹⁾ *Osmanografia*. Bécs. 1788. II. r. 392 l.

²⁾ *Magyar- és Erdélyország képekben*. IV. köt. 24 l.

³⁾ Wagner Ferencz. *Historia Leopoldi Magni*. I. 666 l.

⁴⁾ *De Rebus gestis Antoni Caraphaei*. 245 l.

⁵⁾ ... per diversas in praeliis clades diminutis antea bellicosia

Ily eltérő s egymással ellenkező adatok és számok között, biztosabb kimutatás hiányában, nagyon nehéz eligazodni s az egri törökök számát illetőleg még csak biztos véleményt is mondani; annyit azonban megjegyezhetni, hogy az egri várőrség számát szerfelett és hitelt felülmulólag nagyítja és tullozza nemcsak Decsy, ki azt negyven ezerre, hanem még Vahot is, ki azt a városbeliekkel együtt husz ezerre becsüli; mert ha oly nagy lett volna az őrség száma, habár sokan estek is közülök a kirohanások alkalmával vívott harczokban és habár fogyasztották őket az éhség és gyakori szökések is: még sem hihető, hogy e nagy létszám annyira lepadt legyen, hogy az a vár feladásakor csak négyezerből állott volna; pedig azt nemcsak Decsy írja, hanem több hitelt érdemlő íróink is világosan állítják, hogy mikor a vár feladatott, az őrség csak négy ezer főből állott, s annyival vonult ki Rusten basa a várból.

De viszont azt hiszszük, hogy a várőrség a vár megszállása előtt vagy megszállásakor több volt négy ezernél, amennyire azt Károly lothringeni herczeg számítja vagy épen negyedfél ezernél, a mennyire azt Vico János becsüli; mert, amint előbb említők, az őrség a vár feladásakor négy ezerből állott, tehát ötszázzal többől, mint a mennyire azt Vico János becsüli a vár megszállása előtt: pedig az őrségnek a vár megszállása előtt jóval többnek kellett lennie, mint a mennyinek találtatott később, mikor a vár feladatott; mert lehetetlen, hogy az oly sokáig tartott megszállás szorongatásai és nyomoruságai, az éhség kinjai, s az őrségnek a kirohanások alkalmával szenvedett veszteségei és szökései tetemesen meg ne fogyasztották volna azt. Ezek nyomán azt hiszszük, hogy az egri őrséget a vár megszállása előtt vagy megszállásakor mintegy öt vagy ötödfél ezerre, a városbeli török lakosságot pedig három vagy negyedfél ezerre, s így az egri törököket összesen nyolcz ezerre tehetni. Azonban

Turcarum Agriensium agminibus, quae communi opinione *duodecim millium* censebantur: residui ad paucitatem redacti, fame, insuper in obsidione biennali debilitati etc.

ez csak vélemény vagy feltevés; mert hogy mennyire ment legyen az egri törökök száma, azt biztosabb kimutatás hiányában nem vitathatjuk, hanem továbbra is nyílt kérdésnek hagyjuk; ennyit is csak némi tájékozás végett tartottunk szükségesnek megérinteni.

6.

A törökök kísérletei Eger felszabadítása végett.

Midőn a mieink Egret bekerítették, a törökök mindent megkísérlettek, hogy azt felszabadítsák vagy legalább oda az őrség számára eleséget szállítsanak, hogy az magát és a várat fentarthassa. Különösen 1687-dik elején, midőn még nem is volt Eger körültáborolva, az eleség minden nemét összehalmozták volt a törökök Nagyváradra, hogy azt onnét Egerbe szállítsák; mert e vár és város már akkor annyira szűkölködött az élelemben, hogy az őrség fenyegetődzve üzené a nagyváradi basának, hogy oda fogja a várat hagyni, ha nekik eleséget nem küld még mielőtt a vár szorosabban bekerítették. Minek következtében a basa háromszáz szekeret gabonával és mindennemű eleséggel megrakatos s Eger felé indított, lovas és gyalog csapatokat rendelve azok fedezetére. Hogy pedig a figyelő csapatokat, melyek a Tisza mentében fel valának állítva ama vidék védelmére, zavarba hozza és megcsalja, úgy tétette vagy színlelte magát, mintha ő, t. i. a nagyváradi basa, a Tököly párt-hiveivel majd Temesvár, majd Nagyvárad és Gyula felől szándékoznék Lipót császár tartományait megtámadni. De Heisslert, ki a törökök mozdulatait éber figyelemmel kísérte s az ő tervét megtudta, nem csalhatta meg, s ő készen várta csapataival a Tiszánál az ő jövetelőket, és midőn a megrakott szekerekkel átmentek a Tiszán, hirtelen megtámadta őket, kik eleinte védelmezték magokat a szekerek mellől, melyek nekik a védelemben oltalmul vagy fedezetül szolgáltak; de midőn löporral töltött s égő golyókat lövöldöztek közéjük s ezzel a szekerekbe fogott marhákat megriasztották s azok ijedtökben a szekerekkel ide s tova kezdettek volna

rohanni: azonnal felbomlott a rend s a zavarban megfutamlottak a török lovasok vagy spahik, ott hagyván a veszedelemben a janicsárokat, kiket Heissler katonái vagy levagdaltak vagy elfogdostak. Azonban nagyobb volt a zsákmányolás, mint az öldöklés, s annál jobban esett a mieinknek az a sok gabona s eleség, mely ez uttal hatalmokba került; mivel ama kiélt s elpusztított vidéken ők is kezdték az élelem hiányát érezni ¹⁾).

Midőn pedig Szoliman nagyvezér meghallotta volna, hogy Eger szorosabban bekerítettett, több ezer török és tatárból álló sereget indított annak felszabadítására. S ámbár nagyító és ijesztő hírek keringtek Eger felszabadításának nehézségeiről, hogy t. i. a bajor vezér nagy sereggel táboroz a Tiszánál azon vidéknek fedezésére s az Eger felé vezető utak mind el vannak foglalva a császáriak által; mindamellett mégis megindultak megkisérlendők a megszállott város felmentését; de midőn kémeik vagy előőrseik közelednének a Tisza vidékéhez, és meglátnák Caraffának némely figyelő csapatait vagyis azoknak zászlóit, azokat bajor zászlóknak vélve, hirtelen visszafordultak s elrémitették őket azon hírrel, hogy a bajor vezér nagy sereggel jön ellenök, és sietve s ijedten tértek vissza a nagyvezérhez, kit Károly lothringeni herczeg serege nagy részével Eszéknél szorongatott ²⁾). S ugy látszik, hogy ezek ellen vagyis ezek szándékának megghiúsítására küldötte volt a lothringeni herczeg Veteranit négyezer magyar és német lovassal a Zagyvához, hogy Eger felmentésének elejét vegye ³⁾).

Azután még nagyobb sereget akart a nagyvezér Eger felmentésére küldeni; mert miután Mohácsnál megveretett, s Erdély elfoglalásának tervében is a lothringeni herczeg által megelőztetett: minden gondját Eger felszabadítására fordította s ehez képest megparancsolta, hogy seregéből

¹⁾ Schmitth. *Imperatores Ottomanici*. Tyrnaviae 1761. II. köt. 235—236. l.

²⁾ u. o. 237. l.

³⁾ Szalay László *Magyarország története*. Pest. 1857. V. köt. 361. l.

tizezer lovas siessen Eger felmentésére és vigyen élelmet a bekerített őrségnek; de ezek a győzedelmes ellenség félelme és Caraffa hire által el lévén rémítve, gyáva félénkségből nem mertek Eger felmentésére vagyis e felmentés megkísérlésére megindulni, s azon ürügy alatt, hogy már háromrendbeli zsoldjuk nincsen kifizetve, felmondották az engedelmességet a nagyvezérnek, miből eredt azután ama nevezetes katonai lázadás, melynek maga a nagyvezér is áldozatul esett ¹⁾).

7.

Az őrség kitörései s azoknak visszaverése.

Az őrség több ízben tört ki a várból részint támadás, de leginkább zsákmányolás vagy eleségrablás végett főleg a megszállás első hónapjaiban, mikor még az éhség és nyomor által nem voltak annyira megtörve. Azt nem is kell említenünk, hogy az ily kitörések alkalmával vívott harczok igen elszántak és vakmerők valának, mint kísérletei a végső veszélyben forgóknak, kik mindent mernek és gyakran rendkívüli erőt fejtenek ki megszabadításukra. Ezek folytán a mieinknek nagyon kellett vigyázniok és mindig készen lenniök, hogy az ily kitöréseket rögtön visszaverhessék.

Az őrség egy ily kitörését említi Schmitth Miklós, mely az ő veszedelmökkel végződött. Midőn t. i. Eger szorosabban körültáboroltatott s annak a vidékkel való közlekedése egészen megszakított volt, a bekerítettek nehogy, mint Schmitth írja, lomha barmokként éhség által emészteszenek meg a vár falai között, kirohantak a szomszéd falvakra eleséget rabolni; de midőn eleséggel megrakottan vissza akarnának a várba menni, Semsei András kapitány és csapata által megtámadtatván, egytől egyig lekonczoltattak. Schmitth e harczot vagy a magyaroknak e harczban kimutatott magokviseletét igen jellemzőleg ekképen említi meg: »Visszafoglalván a törököktől a zsákmányt, oly dühösen vag-

¹⁾ *De Rebus gestis Antoni Caraphaei.* 219. l.

dalták őket, hogy egészen a város faláig rohanva az egriek szemeláttára szabdalták darabokra, egyet sem hagyván közülök életben.« ¹⁾

Egy másik még tüzezebb kitörést említenek iróink, melynek visszaverésében Koháry Istvánnak volt legtöbb része s érdeme. Ugyanis a törökök *Eger-Szalók* felé intéztek vagy kísérlettek meg egy erős kitörést, hol Koháry István serege táborozott. Ezt vitézül veré ugyan vissza derék katonáival Koháry, de midőn a törököket a harcz hevében a *hatvani* kapuig üldözné, a vár bástyájáról irányzott golyó az ellenség véréből párolgó jobb karját (dexteram, mint Kazy írja, fundentis adhuc hostilem sangvinem) veszélyesen megsebesíté, mely seb őt jobb keze használatától örökre megfosztá ²⁾. S ennek folytán képtelen lőn az írásra, miért is midőn később, 1715-ben, országbiróvá választatott volna, meg lőn neki engedve, hogy nevét ezüst pecsétnyomó vagy táblácskába metszesse s azt aláírás helyett az ítéletek és más hivatalos levelek alá nyomhassa és az oly érvényes legyen, mintha saját keze írása volna ³⁾.

De hogy visszatérjünk tárgyunkra, az ily kirohanások alkalmával vívott csatákban vesztették életüket: Semsei András *ónodi*, Gombos István *putnoki* várkapitány és több mások ⁴⁾. Ezeket főleg a magyarok részéről hozott áldozatokat a németeknek kedvező írók egészen elhallgatják s Eger vára megvételének érdemét és dicsőségét egyedül és kizárólag Caraffa- és Dóriának tulajdonítják; pedig abban velök Koháry István és több mások is versenyeznek. Azért méltán rója meg Fessler Caraffát, ki a vár feladását sürgette s az

¹⁾ »Praeda intercepta, tantus ardor Turcas caedendi fuit, ut Hungari ad muros oppidi eveci, fugitivos in conspectu Agriensium frustratim conciderint, nullo vivere permissio.« *Imperator. Ottomanici* II. 237. l.

²⁾ Kazy Fr. *Posthuma memoria Stephani Koháry Tyrnaviae* 1732. 39. l. Timon. *Epitome Chronolog. Rer. Hungaricar. Cassoviae*, 1736. 267. l.

³⁾ 1715: 29-ik t. cikk.

⁴⁾ *Tud. Gyűjtemény* 1826. XI. füz. 10. l.

alkupontokat megszabta, hogy ott aratott, a hol nem vetett ¹⁾. S igen helyesen jegyzi meg Szalay László, hogy Koháry István lángbuzgalmának is volt köszönhető, hogy Eger magát elvégre megadta ²⁾.

8.

Nagy éhség a vár- és városban.

Miután Eger 1687-ben még tavasz elején körülvéttetett és június vége felé még szorosabban körüláboroltatott s a vidékkel való közlekedéstől mindenfelől elzáratott és e zár-lathan (blockade) deczember közepéig szorongattatott; és miután az érett vagy érni kezdett gabona, amint már fölebb érintve vala, Eger vidékén egy mérföldnyi távolságra még lábon felgyujtatván leégettetett, s a vetemény s eleség más neme is, amennyire lehetett, megsemmisítettett: ennek az lett természetes és kimaradhatatlan következménye, hogy a vár-őrség és a városbeli lakosság az élelmi szerek minden neméből végképen kifogyott, és közöttük a szükség és éhség igen nagy mérvben és pusztító alakban mutatkozott. Babocsay azt írja, hogy Egerben oly nagy volt a szükség, hogy a tehetősebbek, ha szerét tehették, egy kenyérért örömet megadtak harmincz forintot ³⁾, a mi eléggé jelzi a szükség nagy voltát; mert a pénz akkori becse szerint harmincz forint jelentékeny értéket képviselt. S végre az élelmi szerekből egészen kifogyott vár- és városbeliek füvek- és gyökerekkel, kutya, macska, patkány, és más undok állatok és férgek húásával, a vízben megáztatott és megfőzött szijakkal és bőrökkel kénytelenítették éhségüket csillapítani s élteket tengetni.

A vár- és városbeliek ezen inségét és nyomorát eleven színekkel rajzolják íróink. Különösen Vico János így ír róluk »A megszállottak az éhség minden kínjait kiszenvették úgy, amint senki Adám atyánk óta, sokan közülök az

¹⁾ *Die Geschichte der Ungern.* Leipzig, 1825. IX. 403. 1.

²⁾ *Magyarország története* V. 403. 1.

³⁾ *Bumy Monumenta Hungarica.* Pest. 1817. I. köt. 102. 1.

éhségtől megemésztettek, többen titokban a németekhez átszöktek. De mivel úgy van az a természettől, hogy a testnek ellankadását a lélek elcsüggedése is követi: mindnyájan mind a városbeliek, mind a katonák lassu soradásban elfonynyadva, az életnek oly bágyadt jelét adták, hogy már mozogni és suttogni is alig birtak¹⁾.

Schmitth szinte így festi az ő inségöket: »Eger az éhségtől sokáig kínoztatva feladta magát Dória örgrófnak, ki elfoglalva minden oda vezető utat, azt oly keményen szorongatta, hogy a városbeliek az éhség minden kínját tapasztalták. Ugyanis elfogyván minden gabona, oly nagy szükség állott be nálok, hogy a füvek és gyökerek minden nemét válogatott eledelnek tartanák, a lóhússal közönségesen élnének s utoljára az undok állatokat, bőröket és szíjjakat is megennék²⁾.

Sőt a mi több, mitől az emberi természet is visszaborzad, még a meghalt emberek hulláit is ették, amint ezt némelyek, különösen Ketteler János³⁾, és Decsy Samuel⁴⁾ írják, a mi eléggé mutatja az éhség nagyvoltát. Ezenfelül Ketteler az ő jellemzésökre azt írja róluk, hogy annyira ki

¹⁾ »Obsessi interea famis perpetiebantur mala, ut ii sua linguae sublimi formula dicerent, *a primo humani generis parente nulli unquam mortalium accidisse*: multi inedia confecti; complures clam ad Germanos transfugere; eorum aliquis Christianis sacris initiatus. Sed ut natura comparatum, quod corporis viribus ad langvorem datis, animi quoque vires deficiunt; universi et pagani, et milites longa tabe pallentes, ut vivorum duntaxat lentum motum exilemque vocem praeserferrent.« *De Rebus gestis Antoni Caraphaei* 249. l.

²⁾ ... Agria fame, domestico malo, diu vexata, deditionem fecit Marchioni Doriae sive Auriae, qui insessis ubiquē itineribus adeo arcta obsidione locum presserat, ut oppidani nihil non experti fuerint in fame. Absumpto enim omni frumento, eo jam inopiae perventum est, ut omne herbarum, radicumque genus pro mensae deliciis haberent, equina vulgo vescerentur, et postremo foeda animalia, pelles, lora in cibum verterent.« *Imperator. Ottomanici* II. 242 l.

³⁾ Istvánffi *Historia Regni Hungarici Coloniae Agripinae* 1724. 610. l.

⁴⁾ *Osmanografia* II. 392. l.

voltak éheztetve, hogy ijesztő volt a kinézésök ¹⁾. Nem csoda tehát, ha, mint Wagner Ferencz írja, többen közülök e gyilkoló éhség előtt nemcsak naponkénti átszökések, hanem halál által is menekültek, magokat kivégezván ²⁾.

9.

A várparancsnok és őrség magatartása e válságos szorongattatásban s a várnak arra következő feladásában.

Rusten basa, a bátor és elszánt várparancsnok, mindent elkövetett, hogy a várat megtarthassa: az őrséget mindjárt a megszállás kezdetén feleskedtette, hogy későbbek lesznek inkább éhen halni, mint a várat feladni. Ő maga pedig a nagyvezértől segílyt várva s abba bízva a megszállóknak a vár feladása iránt tett ajánlatait s üzeneteit határozottan visszautasította és Caraffának ez ügyben irt első felkérő levelét még csak el sem fogadta ³⁾. A várparancsnok s őrség ezen elszántságát vagy kitartását nevelte azon magyar fogoly beszéde vagy hazugsága, ki azt hiresztelte: hogy a keresztények Eszéknél megfutamlottak s egészen szétverték ⁴⁾.

Ennek ellensúlyozása s a várparancsnok és őrség felvilágosítása végett ama négy fogoly janicsár küldetett vagy bocsáttatott a várba, kik Mohácsnál estek fogságba, hogy ők, mint törökök és szemtanuk, élőszóval és körülményesen beszélnek el a dolgok állását s a törökök veszteségeit; de a várparancsnok ezeket sem bocsátotta maga elé. Azonban a török foglyok beszédbe ereszkedvén a város vagy vár őrei-

¹⁾ *Praesidiarii fame ad terrorem enervati.* Istvánffinál i. h.

²⁾ »Multi adeo quotidianis transfugiis vel ferro se ultimae fami ereptum ibant.« *Historia Leopoldi Magni.* Augustae Vindelicorum 1731. II. 33. l.

³⁾ *De Rebus gestis Antoni Caraphaei.* 247. l.

⁴⁾ Istvánffinál i. h.

vel, azoknak elbeszélték az *eszéki* csata szerencsétlen kimenete-
telét s a törökök nagy veszteségét, minek híre hirtelen elter-
jedvén a vár- és városban, hamar megingatá az őrség és a
lakosság bizodalmát és kitartását, melyet eddig a várpa-
rancsnok a segély s eleség mennél előbbi megérkezésének hiú
reményével kecsegtetett és táplált, s a vár- és városbeliek
nyugtalankodni és zúgni kezdettek, nem akarván tovább
tűrni a megszállás bajait és végleiteit.

De a várparancsnok, ki igen jól tudott a néppel bánni
s annak nyelvén szólni, a vár bástyájáról tartott és nagy
szóval elmondott hangzatos beszédében inté őket, hogy ne
adjanak hitelt azoknak az alaptalan híreknek, melyeket a
táborozás unalma s az idő viszontagságai által kifárasztott
ellenség gondolt ki és terjeszt az ő megfélemlítésökre, hogy
őket a vár és város megtartásának dicsőségétől megfoszsza:
emlékezteté őket, hogy e várat III. Mohamed két sereg
véres küzdelmén és nagy veszteségén vette meg, s a mit
őseik oly nagy áldozat és veszteség árán szereztek, azt
nem szabad nekik oly könnyen feladni: végre figyelmezteté
vagy ijeszté őket, hogy az ellenség meg fogja rajtok
boszulni ama kegyetlenséget, melylyel e vár védelmezői
1596-ban, Eger megvétele alkalmával, az eleve kikötött s a
török császár hitlevele által megerősített egyesség daczára
a törökök által legyilkoltattak; mert, úgy mond, az ősök
vétkéért gyakran lakolnak az unokák. Inté tehát őket, hogy
fontolják meg jól a dolgot és ne veszélyeztessék türhetetlen-
ségökkel mind vagyonukat, mind nejeik-, gyermekeik- és éle-
töket; hanem inkább szenvedjék békével még egynéhány
napig a megszállás bajait, míg a nagyvezér Eszékről győze-
delmes seregével az ő felszabadításukra meg fog érkezni, s
az ő állhatatos kitartásuknak Európa előtt ismeretes érde-
meit méltóan meg fogja jutalmazni; (mert, amint előbb is
érintők, azt a hírt terjesztették a vár- és városbeliek meg-
nyugtatasára, hogy a keresztények Eszéknél szétverettek s
a nagyvezér győzedelmesen közeleg Eger felé). Végre ígéré,
hogy követeket küld a nagyvezér elé, hogy az ő jövetelét
vagy segélyét sürgesse. S ezzel a török foglyok által támasz-

tott zajt lecsendesíté s a felizgatott vár- és városbelieket megnyugtató¹⁾).

Vico János azt írja, hogy midőn Károly lothringeni herczegnek a megszállók segítségére s a vár bevételének siettetésére küldött segélye megérkezett s annak támogatásával a vár feladása erélyesebben sürgettethetett: Caraffa ismét felszólította a parancsnokot a vár feladására, ily értelemben irván néki: »Az állhatatos kitartás vagy hűség az ellenségben is dicséretet, de a makacsság büntetést érdemel, s azért őt is méltónak ítélte volt arra, hogy szenvedje a had végleteit, mivel első levelét oly kevélyen visszautasította; azonban ez ítéletét megváltoztatta a keresztény szelidség, mely azt javasolja, hogy őt még egyszer intse meg és figyelmeztesse: miszerint a törökök az országban mindenütt megverettek, Konstantinápolyban katonai lázadás ütven ki, a hadseregben a rend és fegyelem felbomlott, Szoliman nagyvezér megöletett, Mohamed zultán letétetett, Eszék és Pozsega, Horvátország székhelye, ama tartománynyal együtt a mieink által a törököktől vissza van foglalva és katonasággal megrakva, Erdély meghódolt, ama három vár be van véve, melyeknek fedezete alatt az egriek az éhség enyhítésére az előtt valami kis eleséget szerezhettek, Péterváradnál a hid a törökök által elrontatott s a vár üresen hagyatott, a Duna és Tisza között nincs egy talpalatnyi föld, hol a törökök megállhatnának, a szökevényektől tudja, hogy a vár- és városbeliek az élelem dolgában mily nagy szükségét szenvednek, kik a segélynek semmi reményével sem biztathatják magukat. Úgyanazért inkább fogadja el a becsületes feltételeket, mint megemésztesse tüzzel-vassal vagy éhséggel a népet, és ne veszítse el azokat, a kiket megszabadíthat; ne hogy az élet unalmából az ő katonái is arra vetemedjenek, mire az egész török hadsereg vetemedett, hogy t. i. parancsnokuk ellen támadjanak.« Ezeket megfontolván a várpa-

¹⁾ Schmitth. *Imperator. Ottoman.* II. 243. l. — Ketteler Istvánfőnál i. h.

rancsnok, az alkudozásra hajlandóvá lett s annak megkezdése végett Caraffához követet küldött ¹⁾.

Azonban több iróink előadása szerint a várparancsnok az alkudozást nem Caraffa felszólítása és sürgetése folytán és nem is egyedül és önként magától kezdeményezte, mint Vico írja, hanem őt arra az őrség és lakosság kényszerítette. Ugyanis azt írja Schmitth, hogy a várparancsnok emberei (kiket ő a főlebb érintett ígéret folytán, a segély szorgalmazása végett, a nagyvezérhez indított volt) a magyarok által elfogatván s a városba visszakisértetvén, siettették a vár feladását; mert amint elbeszéli, hogy a segélynek minden reménye elenyészett: a várőrök, kiket az éhség a városbeliekkel egyesített, az alkudozástól vonakodó Rustent fegyveresen körülállják és rendetlen lárma között tőle kenyeret és békét vagyis egyezkedést követelnek, fenyegetődzve, hogy a vár főőrállomását vagy bejáró kapuját fel fogják adni a megszállóknak, ha mennél előbb nem egyezkedik a vár feladása felől. A parancsnok időt kért és nyert a dolog megfontolására, s a mint igen kemény ember volt, a vár alatti üregekbe eleve elhelyezett lőporos hordókat meg akarja gyújtani, hogy magát s az őrséget a légbe röpítendő vár romjai alá temesse. Ezt megsejtvén katonái, őt, ki dühében magán kívül volt, annak végrehajtásában fegyveres kézzel megakadályozzák, és Caraffához, ki a vár feladásának sürgetésére Eger alá jött vala, és Dóriához küldvén a hatvani béget, a janicsárok tisztjét és két kiaját, a vár feladására kényszerítik ²⁾.

¹⁾ *De Reb. gest. Antoni Caraphaei.* 247—250. l.

²⁾ »At nuncii ab Hungaris intercepti, atque in oppidum remissi, omni spe auxiliorum evanescente, deditionem festinarunt. Praesidiarii, quos famas oppidanis conjunxit, Rustinem tergiversantem armis correptis circumstant, inconditis vociferationibus panem et pacem postulant: minantur, principem urbis stationem obsidentibus se cessuros, nisi quam primum de deditione transegerit. Ille petito, ac impetrato ad consultandum spatio; ut erat praeferocis ingenii, praeparatis cuniculis, cadis pulverum igniarium fomitem admovet, nobili ruina se, praesidiarios, et arcem oppressurus. Id subodorati milites, furore amentem strictis acinacibus cocercent, missisque ad Caraffam, qui ad urgendam obsidionem

Ketteler is világosan írja, hogy midőn megtudták a várbeliek, hogy a segélynek minden útja el van zárva : megrémülve s erővel kényszerítették Rustent a vár feladására ¹⁾. Úgy szintén Wagner is megemlíti, hogy a várparancsnok a várat a légbe vettette volna, hacsak katonái azt észre nem veszik s őt annak végrehajtásában meg nem gátolják vala ²⁾.

Az egri jezsuiták említett naplója azt mondja, hogy az egri törökök közül majd háromszázan eleve megegyeztek a vár és város feladásába ³⁾. A mi szinte azt látszik jelenteni, hogy ezek a várparancsnok akarata ellenére adták fel a várat vagy sürgették annak feladását, mibe ők már beleegyeztek. S e háromszáz török, kik naplónk szerint a vár- és város feladásába megegyeztek, előkelők vagy tiszték voltak, a mint ez kitetszik Schmitth előadásából, ki más helyen azt írja, hogy erőt vévén rajtok az éhség, a tiszték, a várparancsnok akarata ellenére, feladták magukat ⁴⁾.

De Vico János előadásából is kitetszik, hogy az őrség meg volt oszolva, s annak nagyobb és jelentékenyebb része követelte vagy sürgette a vár feladását, s azt csak a kisebb rész vagy töredék ellenezte. Ugyanis Vico tovább azt írja, hogy a vár- és városbeliek tömegesen mentek a várparancsnokhoz, kijelentvén: »hogy ők nem képesek az éhséget tovább tűrni, s ha még néhány napig akarja a megszállást állani, üres várat fog az ellenség elfoglalni, és kérik, hogy inkább adja fel azt és tartson meg Mohamed császár részére annyi hiv alattvalót, kik az ő országát más részeken még védelmezhetik.« Mások ellenben, a tüzesebbek vagy elszántabbak, dicsőségesebben óhajtván szenvedéseiknek véget vetni, mint-

venerat, et Doriā, Hatvaniēsi Bego, Janicsarorum Praefecto, et duobus Kihais, *ad deditionem adigunt.* « *Imperator. Ottoman.* 243. 1.

¹⁾ ... terrore percussi Rustenium *vi ad deditionem adigunt.* « Istvánffinál i. h.

²⁾ *Historia Leopoldi Magni.* 33. 1.

³⁾ ... trecenti fere ad Arcem Urbemque dedendam consensere.

⁴⁾ Dominante itaque fame, *praefecti militum, invito Gubernatore ... deditionem faciunt,* « *Episcopi Agrienses.* Tyrnaviae 1768. III. köt. 321. 1.

hogy éhen halni a gyávák szoktak, magukat pedig a birodalom haszna nélkül elveszteni esküjük szentsége tiltja, ne hogy az ő nyomoruságuk a keresztényeknek előnyére szolgáljon, sürgetve kérték a parancsnokot, hogy a várat mennél előbb gyújtassa fel.« De a kik ezt kérték, mint Vico is megjegyzi, kevesen és csak egynéhányan voltak, mert ritkaság az ily elszántság példája ¹⁾. Tehát Vico előadása szerint is a vár feladását az őrség nagyobb és jelentékenyebb része sürgette, és azt csak egy töredék ellenezte, mely a felhozott adatok szerint a várparancsnok pártját képezte.

Ezekből eléggé kitűnik a várparancsnok magatartása s elszántsága, miszerint a várat minden áron meg akarta tartani, és midőn látta annak tarthatatlanságát, inkább akarta volna azt a légbé vettetni, mint feladni, s így az alkudozást nem magától kezdeményezte, hanem arra őt az éhséget tovább tűrni nem bíró őrség és lakosság kényszerítette.

Úgy hiszszük, hogy azok, a miket eddig felhozánk, valamennyire felvilágosítják Eger történetének azon részét, melyre az alkupontok vonatkoznak: már most, ezen előzmények után, felhozhatjuk s értelmezhetjük magokat az alkupontokat, melyek értekezésünk egyik főtárgyát teszik.

10.

Az alkupontok.

Az egri őrség és lakosság sürgetése és kényszerítő követelése folytán megkezdvén Rusten basa az alkudozást Caraffa tábornokkal a vár feladása iránt, közöttük e kérdésben a következő nyolcz pontból álló egyezés jött létre, mely az egri jezsuiták többször említett naplójában ekképen van bejegyezve:

1-ször az erősség Eger városával együtt minden hadiszerekkel, ágyúk- és egyéb hozzávalókkal, leltárakkal vagyis a várban találtató eszközök lajstromával, harangok-, órákkal

¹⁾ i. h. 249. l.

és mindennel, mi a város közhasználatára tartozik, hiven át fognak adatni Caraffa tábornoknak, és szintén a várban lévő földalatti üregek, bár hol legyenek is, ki fognak jeleltetni.

Fortalitium cum civitate Agria et omnibus muniti-
bus, tormentis, et aliis appertinentiis, et inventariis seu
registris rerum in praesidio contentarum, cum campanis et
horologiis et quidquid ad usum communem civitatis spectat
reddatur sine fraude Generali Caraffa, et indicabuntur
omnes omnino minae ubicunque positaе.

2-szor az egri katonák (a török várőrség) felső s alsó
fegyvereikkel mindnyájan ki fognak vonulni (t. i. a vár- és
városból) szerdán reggel, mely nap Szefer holdnak 13-ika.

Milites Agrienses omnes egredientur cum armis supe-
rioribus et inferioribus ¹⁾ die mercurii mane, quae est 13-a
lunae Szefer.

3-szor a többi (török) lakosok is, kicsinyek és nagyok,
mind akét nembeliek, minden akadály nélkül szabadon kiköl-
tözhetnek, még azok is, kik keresztényekből lettek törökökké.
A kik pedig közülök itt akarnának maradni, azok házaik és
javaik birtokában minden ellenvetés nélkül megmaradhatnak.
Az elköltözők pogyászainak elszállítására kétszáz ötven sze-
kér fog adatni, s ezenfelül szabadságukban fog állani az
elköltözőknek, hogy saját pénzökön magoknak lovakat, ökrök-
és szekereket szerezhessenek. Öt aga pedig túsul a megszáll-
ók hatalmában marad mindaddig, míg mindnyájan szeke-
reikkel és pogyászaikkal együtt ki nem takarodnak és míg
az erősség egészen át nem adatik.

Etiam caeteri incolae poterunt sine omni impedimento
exire parvi et magni utriusque sexus, etiam illi, qui ex

¹⁾ Gorové a »cum armis superioribus et inferioribus« kitételt úgy
értelmezi, hogy kiki tulajdon apró és ruhájához illő fegyverét magával
vihette. E kitétel mindenesetre a török fegyver nemeire vonatkozik,
melyeket a törökök ruházat, osztály- és rangfokozat szerint hordoztak.
Eszerint a várat feladó s abból kivonuló őrség megtartotta saját fegy-
verét. S ez a katonai becsületnek első jele és feltétele volt, ami ily
alkudozásokban ki szokott köttetni.

Christianis Turcae facti sunt. Qui vero vellent remanere, poterunt sine contradictione in possessione suarum domorum et bonorum permanere. Pro vehendis impedimentis abeuntium dabuntur 250 currus, et erit facultas exituris pro suis pecuniis comparandi equos, boves, et currus. Quinque autem Agae remanebunt in vadimonio, donec omnes exiverint cum curribus et impedimentis, et donec fortalitium consignetur ¹⁾.

4-szer senki se merészeljen az egriek közül magának ajándék vagy valami más czim alatt puskát, szablyát vagy más nemű fegyvert követelni.

Nullus audebit Agriensium sive sub titulo donationis, sive ullo alio praetextu praetendere sclopos, frameas, aut alia arma ²⁾.

5-ször az elköltözők mellé, az elköltözés biztonságára, négyszáz német lovasból álló kíséret fog adatni, kik őket Tokaj felé Nagyváradig fogják kísérni. De a mig ezek (t. i. a kísérő német lovasok) a szekerekkel együtt minden baj nélkül vissza nem érkeznek, addig túsul öt egri aga Debreczenben marad, kik azután szintén szabadon bocsáttatnak, a törököknek pedig Tokajban négyszáz kenyér fog adatni.

Pro exeuntium securitate 400 germani equites dabuntur illis pro comitiva per Tokainum usque Varadinum. Sed

¹⁾ Gorové e pontot hibásan értelmezi, midőn azt úgy fordítja: hogy a lakosoknak szabad leszen *fegyver nélkül* a városból kiköltözniök. Mert e pontban semmi említés sincs a *fegyverről*, és nem az van mondva, hogy a lakosok *fegyver nélkül*, hanem az, hogy *minden akadály nélkül* — sine omni impedimento — kimehetnek. A *fegyverre* vagyis annak elvitelére vonatkozó tilalom a következő pontban foglaltatik. Továbbá nem érinti, hogy e pontban az elköltözés szabadsága a nők részére is ki volt kötve. Végre *öt aga* helyett *ötven török tisztet* említ, kik tuszokul a megszállók hatalmában maradtak, a mi nem csekély különbséget és tévedést jelent.

²⁾ Gorové e pontot kizárólag a városbeliekre magyarázza, kik nem tartoztak a várőrséghez. Én pedig úgy vélekedem, hogy e pontban foglalt tilalom a várőrségre is kiterjedt, miszerint nekik sem volt szabad a 2-ik pontban megemlített és kikötött saját fegyvereiken kívül ajándék vagy valami más czim alatt magoknak fegyvert követelni és magokkal más fegyvert elvinni.

donec isti cum curribus securi redierint, remanebunt pro vadimonio Debreczini quinque Agae Agrienses, qui postea etiam liberi permittentur abire, dabuntur autem iis Tokaini 400 panes:

6-szor mindazok a foglyok, kik Egerben találtnak, e pontok aláírása és megpecsételése után azonnal szabadon fognak bocsáttatni.

Omnes captivi, qui sunt Agriae, subscriptis et obsignatis his articulis, statim dimittentur.

7-szer megengedtetik az egri törököknek, hogy mind itt (Egerben); mind utjokban magoknak élelmet szerezhessenek, a miben nekik a tiszt urak segítségökre lesznek.

Permittetur Turcis Agriensibus tam hic, quam in via, ut possint sibi procurare alimenta; quo in casu illis assistant Domini Officiales.

8-szor ezen egyesség foganatosabb megtartása és minden kétség eltávoztatása végett azt esküvel megerősítjük, annak megtartását az Istenre, az egész világ teremőjére, és Mahomed Mustafa legszentebb lelkére fogadván, kiadtuk ezen levelünket saját kezünkkel aláírva és pecsétünkkel megerősítve, mást ehez hasonlót várván Caraffa tábornoktól. Kelt Szefer holdjának 8-ik napján 1099-ik évben.

Pro efficaci observatione hujus capitulationis et evitacione omnis ambiguitatis confirmamus illud juramento, nostras animas devovendo per Deum Creatorem totius mundi, et per sanctissimam animam Mahometi Mustaffa dedimus istas literas nostra manu supcriptas et nostro sigillo munitas, expectantes alias similes a Generali Caraffa. Datum octavo die Lunae Szeffer anno 1099.«

Ezek az egri vár 1687-iki feladásának feltételei vagy alkupontjai, melyek már azért is különös figyelmet érdemelnek, mivel Goróvé László érintett hibás magyar fordításán és az én szintén hibás magyar közlésemen kívül hazai történetirodalmunkban még nincsenek közölve; pedig, amint látjuk, több érdekes részletet tartalmaznak Eger itten tárgyalt történetének bővebb nyomozás- és felvilágosítására.

11.

Összehasonlítása e pontoknak írónk ide vonatkozó előadásaival.

Némely írónk szintén említik vagy érintik az egri vár feladásának feltételeit vagy azoknak némely részleteit; de ha azokkal vagyis írónknak azokra vonatkozó előadásaival összehasonlítjuk naplónk felhozott pontjait: úgy találjuk, hogy azok vagy csak nagyon röviden érintik vagy egészen elhallgatják ezen egyesség több lényeges részleteit, ezek ellenben magokban foglalják és meghatározzák mindazokat a kikötéseket, melyek az egyesség kiegészítéséhez tartoznak, mi a mi forrásunknak vagy közlésünknek előnyére szolgál.

Ugyanis Vico János és utána Katona István, midőn az egri vár feladását tárgyalná, ide vonatkozó előadásában a feladás feltételül csak négy pontot érint meg lapidaris rövidséggel ekképen:

Az őrség tisztességesen felfegyverzetten vezettessék ki a várból. Miles honestissime armatus ex arce educitor.

Az őrség pogyászának elszállításáról a győzőfél gondoskodjék. Vasa Victoris cura evehantor.

A német katonaság az ellenséget (a törököt) Tokaj felé Váradig kísérje. Germanus miles hostem Toccaja Varadinum usque comitator.

A keresztény foglyok, kik a városban találtatnak, minden váltság nélkül szabadon bocsátassanak. Christiana mancipia, quae in urbe sunt, nulló redempta precio libera sunt¹⁾.

Eszerint ezen írók mélyen hallgatnak a hadikészlet átadásáról, a városbeliek elköltözéséről, vagy ott maradásáról, és más egyéb részletekről, melyek a mi közlésünkben meg vannak említve.

Ennél világosabban és bővebben érinti vagy említi

¹⁾ *De Rebus gestis Antoni Caraphaei* 252. l. — Katona. *Histor. Crit. Reg. Hung.* XXXV. 420. l.

meg az alkupontokat Schmitth, ide vonatkozólag így írván: Az alkupontok rövid tartalma ez volt: a vár és város minden hadikészlettel, s ércz-haranggal együtt adassék által Lipót királynak, előbb hiven felfedeztetvén a földalatti üregek, rejtekhelyek és más egyéb művek: a városbeliek elköltözhetnek, vagy ott maradhatnak: az elköltözők számára kétszázötven szekér adassék: azonfelül szabad legyen a törököknek saját pénzökön szekereket szerezni pogyászaik elszállítására: a törökök bocsássanak szabadon minden foglyot: öt tiszt tartassék túsok gyanánt Debreczenben mindaddig, míg a szekerek s az igavonó marhák minden baj nélkül visszaérkeznek Váradról (mert oda kísértettek a magokat feladó törökök).

Pactorum summa haec fere fuit: Arx et oppidum cum omni penu bellica, aere campano Leopoldo Regi reddantur, cuniculis, subterraneis meatibus, aliisque operibus summa fide prius detectis. Oppidani demigrandi, aut manendi potestatem habent. Abituris ducenta et quinquaginta vehicula praebeantur. Fas praeterea esto Ottomanis suo aere comparare currus ad deportandam supellectilem. Turcae captivos omnes libertate donent. Quini Praefecti obsidum loco detineantur Debrecini, dum currus, jumenta sine malo dolo Varadino (huc enim postea deducti sunt dedititii) redeant¹⁾.

Schmitth ugyan, amint látjuk, bővebben említi az alkupontokat vagy azok tartalmát; de mindamellett ő is elhallgat több oly lényeges pontot vagy részletet, melyek elő vannak sorolva naplónkban. Így nem említi, hogy az őrség saját fegyverét megtartotta; pedig az az egyesség és a törökök részéről követelt katonai becsület egyik főfeltétele vala, hogy az őrség fegyverét tartsa meg. Nem említi, hogy a törökök, kik Egerben maradnak, házaik- és javaikat megtarthatják; pedig ez jelentékeny engedmény vala a törökök részére. Elhallgatja, hogy az elköltöző törökök mellé fedezetül négyszáz német lovasból álló kíséret adatott; pedig ez

¹⁾ *Imperator Ottomaniei.* II. 243 l.

az egyesség egyik nevezetesebb pontja vala. Nem határozza meg a vár feladásának s az aziránti egyesség keltének idejét és napját, hanem ide vonatkozólag csak annyit mond, hogy Eger majd azokban a napokban — *iisdem fere diebus* — adta fel magát, mikor a lothringeni herczeg Pozsonyba ment, a mi november havában történt; naplónkban ellenben világosan meg van jelelve és nevezve az egyezkedés és a vár feladásának napja, amint ezt alább fogjuk látni. Ezeknek és több más kisebb részleteknek elhallgatása világosan mutatja, hogy naplónk idézett közlése sokkal részletesebb és kimerítőbb, mint ama kútforrás, melyből Schmitth merítette felhozott előadását.

Ama pontok közül hármát Szalay László is érint, így irván ide vonatkozólag: »Eger kaput tárt Caraffa előtt. *A keresztény foglyok felszabadítottak: az örségbeliek fegyverben kiköltözködtek a várból, és Heissler által Nagyváradra kísértettek*« ¹⁾. Ezeken kívül történetiróink közül senki sem említi, annál kevésbbé tárgyalja az alkupontokat. Szalay László ugyan e pontokat illetőleg hivatkozik Arnethre ²⁾; de Arneth sem közli azokat, hanem csak azt jegyzi meg, hogy azok megvannak a bécsi hadi levéltárban ³⁾.

12.

Hitele e pontok forrásának.

Minthogy a jezsuiták egri megtelepedése mindjárt Eger feladásától s a törökök kivonulásától vette kezdetét, igen természetes, hogy ők az ő házuk vagy kolostoruk viselt dolgairól vezetett naplójokat szinte onnét kezdték s abba a vár feladását s a törököknek a mieinkkel annak érdemében kötött egyességét is feljegyezték, nemcsak azért, mert az feljegyzésre méltó nevezetes történelmi esemény volt, mely Egret és őket közeli érdekelte; hanem azért is, mivel az

¹⁾ *Magyarország története*. V. 404. l.

²⁾ u. o.

³⁾ *Das Leben des grafen Guido Starhemberg*. Wien 1853. 88. l.

oly szoros vonatkozás- és kapcsolatban állott az ő kolostoruk keletkezésével s társulatuk itteni megtelepedésével, hogy ezt nem is említhették a nélkül, hogy egyuttal azt is ne érintsék. Miből igen alaposan következtethetni, hogy a jezsuitáknak már e körülménynél fogva is igen jól kellett tudniok a vár feladásának egész történetét, s annak minden egyes feltételét és részletét.

De a jezsuiták tudomását nevelte e részben azon körülmény, hogy közülök hárman személyesen jelen voltak a vár feladásán s ez alkalommal tisztelegtek Caraffa tábornoknál, tőle társulatuk részére, az itteni megtelepedhetésre engedélyt és telket kérvén és nyervén. Ugyanis maga a napló világosan mondja, hogy *Khinel György* cseh, és *Perizhoff Ignác* osztrák jezsuita, mint tábori lelkész, szolgált az Egret megszállva tartó táborban, kik közül az utolsó, hogy a császári tisztek eleve kinyert engedelmevel szerzete részére alkalmas helyet válasszon, megtekintette a várost és a mecseteket ¹⁾. Ezekhez járult *Pusztabonyák István* magyar jezsuita, ki mihelyt elterjedt annak a hire, hogy Eger fel akarja magát adni, Budáról azonnal leküldetett december 11-kén és oda érkezett a táborba 14-ikén és üdvözlölvén Caraffa tábornokot, megemlítette, hogy társulata megtelepedhetésére adna helyet a városban, ki örömet hajlott e kérelem teljesítésére és megígérte, hogy maga fogja őt december 17-ikén a városba beigtatni ²⁾. Eszerint a jezsuiták közül

¹⁾ Aderat eo tempore missionarius castrensis e Bohemica Societatis Jesu Provincia P. Georgius Khinel et P. Ignatius Perizhoff Provinciae Austriae, qui habita per benevolentiam Ministrorum caesareorum facultate, ad deligendum idoneum Ministerii Societatis nostrae locum, prudenter urbem Moschasque circumspexit.

²⁾ His ita constitutis et Budae auditis, expeditus est antequam traderetur Agria, ad Castra P. Stephanus Pusztabonyak Societatis Jesu sacerdos 11-a Decembris et pervenit 14-a ad Castra, salutansque Excellentissimum Dominum Generalem, aurei velleris equitem Comitem Antonium Caraffa, mentionem fecit de loco Agriae pro Societate Jesu, qui benigne assensum dedit, dixitque a seipso installatum iri Patrem die 17-a Decembris.

hárman személyesen jelenlevén azon eseménynél, melyre az alkupontok vonatkoznak, arról illetékesen és hitelesen tanuskodhattak s az ő előadásaik vagy elbeszéléseik nyomán készült följegyzések hitelt érdemelnek.

De különben is Eger felszabadítása s annak érdekében a mieinknek a törökökkel folytatott alkudozása oly nevezetes esemény volt főleg az egriek előtt, hogy a jezsuitáknak, kik ott már 1688-ban megtelepedtek, lehetetlen lett volna annak minden egyes feltételeit és részleteit nem hallani és nem tudni. Különben azt hisszük, hogy az alkupontok vagyis az azokat tartalmazó irat Caraffa tábornok irodájából került a jezsuiták birtokába s az eredetiről iratott vagy másoltatott le szórul szóra az ő használatukra, s így azok oly hitelt érdemelnek, mint ama hadi levéltárban levő pontok, melyekre Arneth hivatkozik, melyek hivatalos uton jutottak oda vagy legalább hivatalos jelentésen alapulnak. Sőt amennyiben mi naplónk alkupontjai az egyesség keltének s a vár tényleges feladásának napját illetőleg talán eltérnének a hadi levéltár pontjaitól, amazok e részben még nagyobb hitelt érdemelnek, mint ezek, amint azt alább fogjuk kimutatni.

13.

Megerősítése az alkupontoknak.

Minekutána Rusten basa és Caraffa tábornok a felhozott alkupontokban megállapodtak s azok kicseréltettek volna: felküldötték Pozsonyba, hogy a király is írja alá és erősítse meg azokat.

Vico János ugyan azt állítja, hogy Caraffa tábornok teljhatalmulag, saját nevében és felelősségére alkudozott a basával a vár feladása iránt a nélkül, hogy az alkupontokat a császár megerősítette vagy aláírta volna, s a basának, ki azt követelte, hogy az alkupontok a császár által is erősítenek meg, ily értelemben válaszolt: Ha a török zultán volna Egerben bekerítve s akarna alkudozni, jogos vagy méltányos volna ezen követelés; de az szokatlan és hallatlan dolog, hogy a várparancsnok a császárral alkudozzék s az

alkupontokat a császár is aláírja; a török várparancsnokok, bár mily nagy hatalommal is birtak legyen különben, ilyesmit soha sem követeltek, hanem a császár követei- vagy vezéreivel alkudoztak s azoknak adták fel a várak- és városokat. Neki pedig annál nagyobb joga és megbízatása van ezen alkudozásra, mivel ő az egész német hadseregnek teljhatalmu fővezére Magyarországon s Erdélyben. S az egri törököket sem lehet kivenni ama hadi szokás alól, miszerint a vezérekkel köttetik az egyesség, és magának Rusten basának hamvaira is szennyet hozna, ha elárulná, hogy nem tudja a hadi szokást.« S a basa ezen okoknak engedvén, feladta a várat a nélkül, hogy a császár az alkupontokat megerősítette volna ¹⁾. S úgy látszik, hogy Viconak ezen előadását Katona is elfogadja ²⁾

Azonban ennek ellenmond naplónk, mely, midőn az alkupontokat elősorolná, azokat megelőzőleg világosan mondja, hogy a törökök részéről *Pecsicsorbazia*, ki Schmitth szerint a janicsárok agája volt, és a németek részéről gróf Lamberg József küldessék Bécsbe és a császárhoz ezen alkupontok megerősítése végett ³⁾. Sőt úgy látszik, hogy naplónknak ezen pontja, mely közvetlenül áll az alkupontok előtt, az alkudozás egyik lényeges feltételét képezte.

Naplónk ezen pontját igazolják több iróink, kik világosan írják, hogy az alkupontok Lipót császár által megerősítettek. Különösen Schmitth azt írja, hogy ezen alkupontokat a janicsárok agája Pozsonyba vitte Lipóthoz, melyek aláíratván Egerből négy ezer török kivonult ⁴⁾. Ezen érte-

¹⁾ i. h. 251—252 l.

²⁾ *Historia Crit. Reg. Hung.* XXXV. 420. l.

³⁾ ... ad has conditiones assensere: ut unus Turcarum nomine *Pecsicsorbazia*, et unus e Dominis Germanis nomine Josephus Comes *Lamberg* mittatur Viennam ad Caesaream Majestatem, ut consentiat conditionibus.

⁴⁾ Has conditiones Janicsarorum Aga Posonium pertulit ad Leopoldum, quibus subscriptis, Agria excessere quatuor Turcarum millia. *Imperator. Ottomanici* II. 243. l.

lemben irnak Wagner Ferencz ¹⁾, Szalay László ²⁾, Horváth Mihály ³⁾ és mások. Ezek tehát igazolják azon állításunkat, hogy az alkupontokat a király is megerősítette, és megczáfolják Viconak azon előadását, hogy Caraffa teljhatalmulag egyezkedett a basával a vár feladása felől a nélkül, hogy ezen egyesség a király által megerősített volt.

14.

Eger feladásának s a törökök kivonulásának napja.

Az is figyelemre méltó kérdés, hogy mikor adatott fel Eger és mikor vonultak ki abból a törökök? mert iróink a feladás napjának meghatározásában egymással ellenkeznek. Ugyanis Arneth a bécsi hadi levéltárban levő alkupontokra hivatkozva, azokat december 7-ikéről keltezi ⁴⁾. Ennek nyomán Szalay László és Horváth Mihály is azt írja, hogy Rusten basa december 7-ikén írta alá a feltételeket, melyek alatt feladta a várat ⁵⁾. — Wagner Ferencz, Pray, és Engel azt írja, hogy december 9-ikén, midőn József főherczeg királylyá koronáztatott, érkezett meg Pozsonyba amaz örvenletes tudósítás, hogy Eger magát feladta, a mi a koronázási ünnepély örömét még jobban fokozta ⁶⁾. — Vico János, Kátona István és Fessler azt írja, hogy Eger december 12-ikén adatott fel ⁷⁾.

¹⁾ *Historia Leopoldi Magni*. II. 33. l.

²⁾ *Magyarország története*. V. 404. l.

³⁾ *Magyarország történelme*. IV. 200. l.

⁴⁾ *Das Leben des Grafen Guido Starhemberg*. Wien. 1853. 88. l.

⁵⁾ *Magyarország története*. Pest. 1857. V. 404. l. — *Magyarország történelme*. Pest. 1862. IV. 199—200. l.

⁶⁾ *Historia Leopoldi Magni*. II. 33. l. — *Historia Regum Hung. Budae* 1801. III. 418. l. — *Geschichte des Ungarischen Reichs*. Wien 1834. V. 134. l.

⁷⁾ *De Rebus gestis Antoni Caraphaei* 252. l. — *Historia Critica Reg. Hung. Budae* 1804. XXXV. 420. l. — *Die Geschichte der Ungern*. Leipzig 1825. IX. 403. l.

Most már az a kérdés, hogy ezen egymással ellenkező állítások közül melyik az igaz, vagyis melyik napon adatott fel a vár? E kérdést az alkupontok keltéből s a második pont feltételéből lehet megfejteni; ugyanis az alkupontok keltek a török időszámítás szerint 1099-ben Szefer vagy Safer hold 8-kán (Datum octavo die Lunae Szefer anno 1099); a második pont pedig azt mondja, hogy a katonák kivonulnak a várból Safer hold 13-kán (die mercurii mane, quae est 13-a Lunae Szefer.) Már ha a *Hegira* esztendeit átteszszük a keresztény időszámításra s azokat az új stylusi vagy Gergely-féle időszámítás szerint vesszük: az 1099-ki török év Saferhold 8-ka megfelel 1687-ik keresztény év december 12-nek és Saferhold 13-ka december 17-ének. Így tehát a vár sem nem december 7-dikén, mint Arneth állítja, sem nem december 9-dikén, mint Wagner írja, hanem december 12-kén adatott fel vagyis iratott alá a feladás iránt kötött egyesség, és december 17-dikén vonult ki a török őrség a várból, mikor t. i. az alkupontok megerősítése Pozsonyból megérkezett. E szerint a vár feladása vagyis az az iránt kötött egyesség aláírása, és a várnak tényleges átadása vagyis a törököknek a várból való kivonulása két különböző tény volt, amaz december 12-kén kelt, ez pedig december 17-kén ment végbe, s így az alkupontok kelte egyezik Vico, Katona, és Fessler állításai-
val, kik azt írják, hogy Eger december 12-kén adatott fel; a második pont föltétele ellenben eltér ezen írók állításaitól, amenynyiben a vár tényleg nem december 12-dikén, hanem csak 17-dikén adatott által.

Az alkupontok ezen keltezését és feltételét s arra alapított időszámításunkat igazolják több adatok, melyek világosan bizonyítják, hogy Eger nem december 7-én vagy 9-én, hanem 12-kén adatott fel, de a török várőrség abból csak 17-kén vonult ki. Különösen:

a) Naplónk világosan mondja, hogy Eger József koronázása után adta fel magát; ugyanis így szól ide vonatkozólag: »Imperante semper augustissimo et gloriosissimo Leopoldo primo, Romanorum Imperatore, et coronato jam Serenissimo Ungariae Rege Josepho, episcopalis olim haec urbs, a mahu-

metana ábominatione nonaginta quatuor annis possessa et truculenta tyrannide Christianitatem longe lateque populans, per circumsessionem sex mensium arctiorem, fame quasi enecata, se ad fidejussionem tradidit in hunc modum Christianis.« Már ha József koronázása után — coronato jam Serenissimo Ungariae Rege Josepho — adta fel magát Eger : a feladás napját nem tehetni december 9-kére, melyen József megkoronáztatott, annál kevésbbé december 7-dikére, mely a koronázást megelőzte; hanem december 9-dike után kellett annak bekövetkeznie.

b) Naplónk azt mondja, hogy Caraffa megígérte Pusztabonyák István jezsuitának, hogy ő maga fogja őt Egerbe bevezetni vagy beiktatni december 17-dikén, mely napon a város az alkupontok szerint a mieinknek átadandó vala ... dixitque a seipso installatum iri Patrem *die 17-a Decembris, qua die Urbs secundum superiores conditiones tradenda erat.*« A mi ismét igazolja a mi időszámításunkat, miszerint valaminth december 12-kén keltek az alkupontok : úgy december 17-kén kellett a törököknek az alkupontok szerint a várból kivonulniok.

c) Babocsay azt írja, hogy az egri törökök, kiket a németek Tokaj felé Nagyváradra kísértek, karácson első napján érkeztek Tarczalra ¹⁾. A mi ismét a mi időszámításunk mellett bizonyít, miszerint a törökök december 17-ikén mentek ki a várból, s azután második napon indítottak utra; mert ha december 7-ikén vagy 9-ikén adták volna fel a várat s a vár feladása után nemsokára megindultak volna Nagyvárad felé: akkor karácson első napján, mely december 25-ikére esik, nem Tarczalon, hanem Nagyváradon lesznek vala.

d) De hogy a törökök csakugyan december 17-ikén mentek ki a várból, azt eléggé igazolja báró Fischer Mihály pozsonyi kamarai tanácsosnak a ferenczrendűek részére 1693. december 15-ikén kiadott bizonyítványa, mely olvasható a ferenczrendűek egri kolostorának naplójában (Historia Domus

¹⁾ Romy. *Monumenta Hungarica* I. 102. 1.

sive Conventus Agriensis Ord. Minor. S. P. Francisci Strict. Observ.) s ide vonatkozólag ekképen szól vagy kezdődik: »Ego infrascriptus recognosco tenore praesentium significans quibus expedit universis: Quod dum ego superioribus temporibus, in anno videlicet 1687 occasione felicitis recuperationis Fortalitii Agriensis pro Directore et Administratore tam in politicis, quam in oeconomicis ibidem ab Excelsa Camera Caesareo Aulica constitutus fuissem; tandem *die 17-a mensis Decembris praescripti anni, idest illa ipsa die, qua Turca vi Accordae ex praetacto fortalitio exivisset*, A. R. P. Andreas Palasti etc.«

e) Végre hogy többet ne említsünk, naplónkban december 17-ikére vonatkozólag azon megjegyzés olvasható, hogy az, Eger visszafoglalásának emlékezetére, eleinte diszes körmenettel szokott volt évenként az egriek által megünnepeltetni. A mi legnagyobb bizonyága annak, hogy a törökök csakugyan december 17-ikén adták át Egret a mieinknek.

Ezek nemcsak azon iróink állításait czáfolják meg, kik azt írják, hogy Eger december 7-ikén vagy 9-ikén adta fel magát; hanem egyszersmind megingatják hitelét is amaz alkupontoknak, melyekre Arneth hivatkozik, melyek szerint december 7-ikén adta volna fel magát Eger. S ezek nyomán azt kell hinnünk, hogy vagy téves tudósításokon alapulnak, legalább az időszámítást illetőleg, ama kérdéses alkupontok, vagy pedig maga Arneth tévedt meg az időszámításban.

15.

Kivonulása, fogadtatása és elszállítása a törököknek.

A törökök, naplónk előadása szerint, a második alkupont értelmében, december 17-ikén délelőtti tizenegy óra tájban, kivonultak a vár- és városból mindnyájan a maklári kapun: a mieink, mind a németek, mind a magyarok, sort

képeztek, s e sorok között vonultak ki a törökök, a kapunál Caraffa tábornok állván német és magyar nemesekkel ¹⁾).

A kivonuló őrség élén felemelt fővel és büszke diadal-érzettel léptetett el a megszállók sorai között a rendíthetetlen lelkű basa, kinek magatartását Schmitth ekképen jellemzi: Rusten a levertségnek semmi jelét sem adta, s inkább a győzőhöz, mint a legyőzötthöz hasonlítván, sorsán felül-emelkedettnak akart látszatni ²⁾).

A mit a basa legkevésbé sem várt, Caraffa öt tisztjeivel együtt táborában igen barátságosan fogadta, megvendégelte, vitézségét és kitartását megdicsérte; de egyszersmind azt is elbeszélte: hogy mily roszul állnak a törökök, mily jeles győzedelmeket vívtak ki felettök a császár és szövetségesei, és mily nagyszerű készüléteket tesznek a háborunak a jövő évben leendő folytatására, hogy ha haza érkezik, segítsen hanyatló hazája sorsán. A megvendégelést és barátságos beszélgetést becses ajándékkal tetézés és fejezés be, három nemes vérű paripát ajándékozván a basának, ki Caraffa emberséges bánásmódján és barátságán megilletődve és megindulva sajnálatát fejezés ki, hogy ily jeles hadvezér létére olyanok között él, kik az ő élete ellen leselkednek, és több tisztjeinek jelenlétében figyelmezteté őt, hogy nevének nagyobb dicsősége s a császár javának előmozdíthatása végett jobban vigyázzon életére, és hálájának zálogául neki egy poharat ajándékoza, mely őt, ha abból iszik, megóvandja a méregtől, kijelentvén: hogy neki, mint ellenségnek, becsesebb az ő élete, mint polgártársainak ³⁾).

¹⁾ Die tandem 17-a per portam maklariensem, quae est ad balneas, exivere Turcae omnes, hora circiter undecima antemeridiana. Nostri vero steterunt in ordinibus tum Germani, tum Ungari; ad ipsam vero portam Excellentissimus Generalis Caraffa cum aliquot nobilibus tum Germanis, tum Ungaris.

²⁾ Rusteines a Caraffa humaniter acceptus in castris, nullum fracti animi indicium dedit, victorique magis, quam victo similis, praesente fortuna altior videri voluit. i. h. 243. l.

³⁾ Vico Jánosnál. i. h. 252. és 253. l.

Azt nem is kell emlitenünk, hogy a kiéhezett török őrség is megvendégeltetett s a legszükségesebbekkel ellátott, mely azután a következő napon megindított Nagyvárad felé, az ötödik alkupont értelmében melléjük adatván fedezetül Heissler Dónát vezérlete alatt négyszáz német lovas, hogy őket Nagyváradig kísérje.

Vico János azt írja, hogy a magyar katonaság a törököket a várból való kivonulásuk után három ízben támadta meg, s a német őrség védelmezte meg őket a magyarok boszuszujától úgy, hogy a németek e védelemben egynehányat a magyarok közül le is vágtek ¹⁾. De erről többi iróink hallgatnak, s úgy látszik, hogy ez inkább csak Caraffa védelmére van felhozva, annak vitatására, a mi már fölebb is meg vala czáfolva, hogy t. i. azért egyezkedett maga Caraffa a basával, s azért nem akarta, hogy a basa alkudozzék a császárral, hogy így ha az alkudozásban vagy annak végrehajtásában valami hiba vagy félreértés történnék, azt a császár könnyen megorvosolhatná: míg ellenben, ha a császár maga alkudozott volna, az ily orvoslásnak nem lenne helye. Azonban eltérve ettől, ha csakugyan történtek is ily támadások a magyarok részéről, azok nem az egész magyar katonaságnak, hanem egyeseknek egyes törökök ellen intézett vagy megkísérlett támadásai vagy kihívásai lehettek régi személyes bántalmaik megtorlására. S az alkupontok elfogadása után ily egyes támadások- vagy kihívásoknak sem vala szabad megkísértetniök, de ha mégis megkísértettek, az magyarázható a magyarok és törökök között kifejlődött régi ellenségeskedésből.

Babocsay azt írja, hogy az egri törökök, kiket t. i. Heissler Dónát négyszáz német lovassal Nagyváradra kísért, karácson ünnep alkalmával Tarczalon megpihenvén, a szőlőben igen nagy kárt tettek; mert nagy hideg lévén, a szőlőkarókat, kerítéseket, sőt a gyümölcsfákat is kivagdalták és feltüzelték, s ebben őket a német örök nemcsak nem akadályozták, hanem inkább erre fölszabadították ²⁾.

¹⁾ U. o. 254. l.

²⁾ Romy *Monumenta Hungarica* I. 102. l.

Ezen expeditio vagy szállítás többi részleteiről nincsenek adataink; de úgy látszik, hogy a törökök minden baj nélkül szerencsésen megérkeztek Váradra; mert Rusten basa amint oda ért, legottan megköszönte levélben Caraffának, hogy az alkupontok szentül megtartattak, és hogy Heissler vezér egész útjokban igen emberségesen bánt velök ¹⁾.

16.

Ünnepélyes hálaadás.

A törökök kivonulását követte más nap ünnepélyes hálaadás a város felszabadulása feletti örömnök s a szabadító Isten iránti hálának kifejezése- és megünneplésére. Ugyanis naplónk előadása szerint a vár és város elfoglalása után következett napon vagyis december 18-ikán azon török mecsetben, mely a jezsuitáknak adatott, melynek helyén később a jezsuiták temploma épült, hirtelen oltár rögtönöztetvén, hálaahívatosság tartatott s a *Te Deum* kezdetű hálahymnus elénekeltetett, melyre megjelent két minorita, két ferenczrendű, két világi áldozár, és két jezsuita, Caraffa tábornok, Dória örgróf, Koháry István, Koháry János, Fischer Mihály a szepesi kamara igazgatója, Fingermann Lipót első várparancsnok, báró Lusánszki és Schwartzpach kapitány és több mások ²⁾. S ezen hálaahívatosság, amint

¹⁾ Ubi autem Varadinum pervenit, ei gratias diligenter egit de pactis secum sancte servatis, et maxime ab Heislero Duce per totum id itineris humanissime habitos. »Vico Jánosnál i. h. 253. l.

²⁾ Die autem 18-a Decembris intravit Excellentissimus Generalis Antonius Caraffa, et solenniter curavit *Te Deum laudamus* decantari in Moschea seu templo assignato Societati Jesu, ad quod convenerunt duo Patres Minoritae, Patres Franciscani, et duo saeculares Presbyteri, duo itidem Societatis Jesu. Adfuere solennitati praefatus Excellentissimus Generalis Caraffa, Dominus Marchio a Doria, Dominus Comes Stephanus Koháry, et Magnificus Dominus Joannes Koháry, Magnificus Dominus Michael Fischer Administrator Camerae Scepusiensis, primus Commendans seu Praefectus Arcis Dominus Leopoldus Fingermann, Dominus Capitaneus Baro Lusanski, Dominus Capitaneus Swartzpach et plures alii.

főlebb is említők, Eger felszabadulásának emlékezetére azután is, nem ugyan december 18-kán, hanem azt megelőző napon, mint a város felszabadulásának emléknapján, évenként sokáig megtartatott.

Elképzelhetni, mint örvendezett Egernek még megmaradt kevés számu keresztény lakossága, és mily buzgó hálát rebegett a seregek Urának, midőn oly hosszú szenvedés után a török iga terhe alól kiszabadult! mert mit és mennyit szenvedtek az egriek a törökök uralma és különösen a vár és városnak megszállása alatt, ha nincsen is hazai történelmünk lapjain tüzetesen följegyezve vagy részletesen elősorolva, de röviden és töredékesen több helyen meg van említve vagy érintve az egrieknek a törökök alatt kiállott szenvedése: különösen Katona István említi, hogy Udvardi Pál egri lakos, ki 1744-ben halt meg 103 éves korában, s kinél ő, mint iskolás gyermek, szálláson volt, gyakran sok keserőséggel beszélte előtte, ki akkor még az iránt nem igen érdeklődött, hogy mennyi nyomoruságot kellett neki a törököktől, míg azok igája alatt élt, tapasztalnia és szenvednie ¹⁾. Tekintve tehát azon nyomoruságok- és szorongattatásokat, melyeket az egriek a törökök alatt szenvedtek, eléggé indokolt volt az ő örömük és hálájuk, melyet a vár és város felszabadulása fölött éreztek, s ezen hálaadás által kifejeztek s melyet azután, a város felszabadulásának emléknapján, évenként megünnepeltek.

17.

Leltára az elfoglalt vár hadikészletének.

Amint a törökök a vár- és városból kivonultak, a mieink az első alkupont értelmében azonnal elfoglalták azt s

¹⁾ Hospitem ibidem, Paulum Udvardi, iam tunc 103 annos natum, quum anno 1744. decessisset, habui, qui quantas calamitates a Turcis, Agriae per annos 90 dominis, experiri, dum sub eorum iugo vixisset, ac perferre debuerit, saepius mihi puero, harum rerum tunc non admodum curioso, cum multo gemitu recensuit. « *Hist. Crit. Reg. Hung.* XXVII. 324. 1.

az abban talált hadikészletet. Iróink azt írják, hogy a mieink az elfoglalt várban százhet ágyut, nyolczszáz mázsa löport, több ezer ágyutekét s apró fegyvert és más egyéb hadikészletet találtak nagy mennyiségben. De ezen ágyuk, löszerek, s egyéb hadieszközök leltározva is voltak; mert tudjuk, hogy a várak átadása alkalmával az ott talált lövegek-, fegyverek- és minden hadieszközökről leltárak szoktak felvétetni, s azok ily leltárak mellett szoktak átvétetni. Azért az első alkupont is említi a leltárakat vagyis a várban találtató eszközök lajstromait, hogy a várral együtt a szerint adassék át minden hadikészlet, amint az a leltárakba be van jegyezve. Egy ily leltár kivonatát közli Thaly Kálmán, fáradhatatlan történetnyomozónk és írónk, a *Századok* 1872-iki V. füzet tárczájában, mely leltárt *Unterburger András* cs. k. hadszertárnok készített volt a vár feladása alkalmával a törököktől átvett lövegek- és löszerekről, nem ugyan 1687 december 5-ikétől, mint t. írónk említi, mert dec. 5-ikén, sőt még 15-ikén is a törökök kezében volt a vár; hanem talán dec. 25-ikétől 1688 november 22-ikéig. Mi is közöljük e leltári kivonatot, mely igen becses adalékot szolgáltat valamint a régi védrendszer és fegyvertan ismertetéséhez, úgy különösen Eger itten tárgyalta történetéhez is, mely leltár vagy leltári kivonat így következik:

»Eszerint találtatott és átvétetett a törököktől Eger várában összesen a) 106 db. kisebb-nagyobb ágyu; 40 fontos tömör golyókat szóró nagy faltörőktől le egész az 1 fontos sőt $\frac{3}{4}$ fontos kis hegyi taraczkokig; b) 6 db. haubicz-löveg; c) 14 kisebb-nagyobb mozsárágyu 40 fontostól 3 fontosig; d) löpor 573 mázsa; e) 17 bál török-kanót; f) tömör vasgolyók 17,915, és pedig 36—40 fontosoktól le egész 4 és 3 fontosokig; azonkívül 150 lánczosgolyó (kötten-kugel), 180 használhatlan ágyugolyó, félmázsa szakálas-puskagolyó (Eysernen Doppel-Hakhen-Kugel), félmázsa ágyu-srét vasból (Eyserne Stukh-Schrodt), 3 fontos hüvelyes és gerézdes kartács 78, nagy és kis kartács-szelencze 65; g) bomba (60 fontos) csak 47, ágyugránát 193, töltött réz kézi gránát 31, töltött vas kézi gránát 6874, töltetlen 2900, bombacső 30,

kézi gránátcső egy ládával; h) mindenféle tüzmesterségek (feyerwerkhssachen), u. m. török tüzgolyók 12, tüzes koszoruk 244, löporos gyújtó koszoruk 46, tüzmesterséghez kellő pamut 14 nagy bállal, fonott gyapot 62 zsákkal, 4 bál elromlott fonott gyapot, kőolajjal teli nagy rézüst (kupferne grosse Kössen voll Petroleum) 11 $\frac{1}{2}$, ugyanily 4 üres rézedény, egy mázsa török gyu-cső-szer, 14 mázsa salétrom, 91 m. kén, 34 m. fekete szurok 17 ládában, ó fejtér szurok 35 $\frac{1}{2}$ m. Ezután következik még azon mindenféle tüzérségi szerek leírása, melyek »den 28 May 1688 aus dem Schloss Gatschwar (Gács vára) von des Herrn Pater Gabriels (Tüzes Gábor, ki Buda vívásánál szerepelt) hinterlassenen Munition und Feyerwerkhs-Sachen in das Erlavische Zeighauss überliefert worden«; i) sánczeszközök, u. m. vaslapát 315, falapát 650, vascsákánykapa 1359, másféle kapa 395, nagy kötőrkö kalapács 127, balta 135; k) érczanyag, u. m. 14 szétrepedt ágyu, egyéb megromlott érczeszközök 32 mázsa súlyúak; l) mindenféle vas-szerek és anyagok, u. m. ágyutalajokhoz való tengelyek és vasazatok, kapuzárak, vasrudak, mázsálók, kópjavasak, emelőgépek, vas gyorskocsik (Eyserne Schnell-Wagen 3 Stükh), ágyú- és egyéb lánczok, öntő-minták, olvasztó serpenyők, szegek stb.; végre m) egyéb mindenféle művek és szerek u. m. kovácműhelyek és műszerek, fújtatók, bodnár-szerszámok, fa- és bőrtömlők, cserzett marhabőrök, bőr-lőporzsákok, kötelek és kötőfékek és tiz régi szakadozott kupolájú sátor¹⁾.

Ezen lövegek és sokféle anyagszerek eléggé mutatják, hogy e vár kellőleg fel volt szerelve. T. irónk ugyan e leltárt még bővebben tárgyalja és folytatólag az abba bejegyzett ágyúkat igen érdekesen ismerteti régiségi és műfaji tekintetben; de ezen ismertetés inkább az érczmű és fegyvertan történetéhez, mint felvett tárgyunkhoz tartozván, mi azt itt elhagyjuk. Ennyi is elégséges arra, hogy kellő fogalmat vagy tájékozást nyújtson a vár felszereléséről s annak az első alkupontban említett hadikészletéről.

¹⁾ Századok. Pest. 1872. 338. l.

18.

A várbeli foglyok.

A hatodik alkupontban ki volt kötve, hogy a foglyok mindnyájan az alkupontok aláírása és megpecsétlése után azonnal szabadon bocsáttassanak. E foglyokról hallgatnak iróink; de azok számára és szárandó sorsára némi világot vet egy fogoly papnak, *Delát Jakabnak*, Gorové László által közlött levele, melyben így ír: »Az egri tömlöczből 1687. october 18-ik napján. Már az éhség miatt járni se tudok, mert pünkösdt óta semmi rendes eledel nem adatik nekem. — 300 keresztény rabok sinlődünk itt, de sokkal nagyobb azoknak száma, kiket már a sanyaruság és éhség elvesztett, pedig mindamellett a meghalásra naponként új keresztény rabok hurczoltatnak ide; azért küldjön nekem ezen fogoly asszony által, ha az ide visszatérhetne, alamizsnát készpénzben, mivel egyebet beküldeni lehetetlen. A gyöngyösi tisztelendő plébános urnak meg fog szive indulni rajtam, és a templom javaiból fog nekem segedelmet juttasztani, mivel szabad ez az ilyen esetben. Ha a fogoly asszony, levelem általadója, Egerbe vissza nem térhetne, a pénzt Nagyságos Gombos Imre urnak kezébe lehetne küldeni, vagy a kapus törökkel Kundalival az iránt beszélni sat.« ¹⁾

Thiba István császári vezénylő tiszt az egri ferencz-rendüek részére kiadott, s azok kolostorának naplójában olvasható bizonyítványában a többi között azt is mondja, hogy ő több keresztény fogolynak előadásából azt is tudja bizonyosan, hogy a foglyok fogságuk ideje alatt kutya- és macskahussal, enyv módjára főzött bőrrel, és füvek gyökereivel éltek ²⁾.

¹⁾ *Tud. Gyűjtemény* 1826. XI. füz. 18. l.

²⁾ ... pro certo ex relatione plurimorum christianorum captivorum etiam scio, (eosdem) tempore captivationis canum, cathorum carnes, pelles coctas per modum bituminis, herbarumque radices comedisse.

A foglyok között volt a *gyöngyösi* biró, és *Lázár Norbert* ugyancsak *gyöngyösi* ferenczrendü szerzetes, kik 1687-iki február 12-ikén hurczoltattak fogságba azért, mivel *Gyöngyös* városa a törököknek a gabonabeli adót megtagadta. A város birájával a kolostor főnökének, *Móra Athanáznak*, kell vala e fogságba mennie; de *Lázár Norbert* főnökeért magát e fogságra nemesen felajánlotta, ki azután előbb említett *Thiba István* bizonyítványa szerint július 21-ikén a vár faláról leereszkedvén, a fogságból kimenekült, s Eger alatt a mieink táborában maradván, Nagy Boldog Asszony ünnepén egy törököt elfogott ¹⁾.

Csak ennyi biztos adatunk van, és csak annyit tudunk ezen adatok nyomán az egri foglyokról, hogy azok mintegy három százan voltak, és hogy azok között papok s előkelőbb személyek is találtattak. És miután oly nagy volt a várban az éhség, amint azt fölebb rajzoltuk, s a mint azt *Thiba* is előbb idézett bizonyítványában érinti: elképzelhetni a szegény foglyok szánandó nyomorát, s elhihetni *Delát Jakabnak* előbb felhozott ama tudósítását, hogy az élő vagyis sinlődő foglyoknál sokkal nagyobb azoknak a száma, kiket a sanyaruság és éhség emésztett meg.

19.

A németek és magyarok maguktartása Eger bekerítése alatt.

Eger megszállása és feladásának történetében igen feltűnő jelenet, hogy ámbár e vár és város német és magyar

¹⁾ *Recognosco et fateor in mea fide christiana M. V. Norbertum Lázár ord. S. P. Francisci Reformatorum Almae Provinciae SS. Salvatoris eotum P. Procuratorem in An. 1687 die vero 12-a Februarii ex Conventu Gyöngyösiensi a Turcis Agriensibus abductum et incarcerationum, et usque ad diem 21. Julii ejusdem Anni in diris carcerum squaloribus detentum, nec secus, quam fuga per moenia se praecipitando salvasse et liberasse, existente iam actualiter Bloquada suae Majestatis sub Agria, ubi deinde die Assumptionis Beatissimae Matris consedendo meum equum, unum Turcam coepisse.*

sereggel volt megszállva és bekerítve, még sem olvassuk, hogy a törökök azon az oldalon, hol a németek táboroztak, kitörtek s a németekkel harczba keveredtek volna: ellenben a magyarokról fel van jegyezve, hogy ők a törököket ily kitörések alkalmával, melyeket leginkább feljök intéztek vagy kísérlettek meg, többször keményen megtámadták és zsákmányaiktól megfosztották és tüzesen üldözték és visszaverték. Már főlebb vala említve, miként támadta és vagdalta le Semsey András kapitány vitéz csapata azon törököket, kik eleséget rabolni rándultak volt ki a közel fekvő falvakba. Ugy szintén dicsérőleg van följegyezve Koháry Istvánnak és derék katonáinak ama jeles vitézsége, melylyel oly tüzesen üldözték és verték vissza a törököket, kik *Eger-Szalók* felé akartak kitörni. Schmitth állítása szerint a magyarok fogták volt el Rusten basának a nagy vezérhez indított követeit is, kik azután visszakisértetvén a várba és elbeszélvén, hogy a ksegély vagy szabadulásnak minden utja és reménye el van vágva, az őrségnél a vár feladását sürgették vagy siettették. Sőt Vico János állítása szerint a magyarok a törököket még a várból való kivonulásuk után is háromszor támadták meg.

A mi még feltünőbb, nemcsak hogy nem olvassuk, hogy a németek ily kitörések alkalmával a törökökkel összeütköztek és harczba keveredtek volna; hanem ellenkezőleg némely jelenetekből épen azt következtethetjük, mintha a németek a törökök irányába semlegesek vagy elnézőbbek lettek vagy épen velők rokonszenveztek volna; legalább arra látszik mutatni az is, hogy a szökevények, kik az éhséget és nyomort tovább tűrni nem bírván a mieinkhez átszöktek, nem a magyarokhoz, hanem, mint Vico világosan írja, a németekhez mentek s azoknál kerestek menedéket. Valamint figyelemre méltó körülmény az is, hogy az elköltöző törökök mellé, az elköltözés biztonságára, fedezetül az ötödik alkupont szerint nem magyar, hanem német lovasok rendeltettek. Ezekből többféle föltevésekre vagy gyanításokra lehetne következtetni; de

azokat itt mellőzzük, és csak azt ismételjük, a mi is érintettünk, hogy t. i. a magyarok igen tevékenyén az Eger körüli táborozásban, e vár megvégyis annak érdemében a németekkel versenyeztek.

S ezzel röviden vázoltuk az egri vár megés feladásának nevezetesebb jelenet- és részleteit, az itt tárgyalt alkupontok értelmére s Egernek atok által jelzett történetére is bővebb világot derítene

II.

A TÖRÖKÖK MARADÉKAI EGERBEN.

1.

A törökök közül hatszázan Egerben maradván keresztényekké lettek.

Midőn a törökök a felhozott alkupontok szerint a vár feladása után négyszáz német lovas fedezete alatt Tokaj felé Nagyváradra szállítottak: nem mentek mindnyájan el Egerből, hanem hatszázan közülök ott maradtak és megkeresztelkedvén, keresztények és egri lakosok lettek, kiknek unoká-jelentékeny részét teszik e város népességének. A mit méltó nyomozni nemcsak azért, mert különös jelenet a történelemben, hanem azért is, mert figyelemre méltó adatokat szolgáltat e város itten tárgyalt történetének felvilágosítására.

Már a harmadik alkupontban ki volt kötve, hogy a kik a törökök közül a vár feladása után itt akarnának maradni, házaik és javaik birtokában minden ellenvetés nélkül megmaradhassanak. A mi világosan mutatja, hogy az egri törökök egy része már alkudozaskor vagy még azelőtt, a megszállás ideje alatt, nyilvánította abbeli szándékát: hogy hajlandó lenne itt maradni; mert különben ama pontba nem lett volna ezen kikötés belefoglalva. S e pont tartalmát vagyis fogalmazásának indokát igazolja a következmény miszerint a törökök közül hatszázan csakugyan ott maradtak.

és megkeresztelkedvén, keresztények s egri lakosok lettek, amint ezt nemcsak több történetírónk állítja, hanem az egri anyakönyveknek alább felhozandó rovatai is igazolják, melyek világosan bizonyítják, hogy az itt maradt törökök megkeresztelkedtek.

2.

Gyanítása és gyannusítása az ő itt maradásuk indokának.

Vahot Imre, ki az itt maradt törökök számát nem hatszázra, hanem majdnem ezerre teszi, azt gyanítja, hogy azért maradtak a törökök oly jelentékeny számmal itt: mivel Caraffa s a többi tisztek igen emberségesen fogadták és többféle szivességgel halmozták el őket a várból való kivonulásuk után; ugyanis ide vonatkozólag így ír nevezett írónk: »Ez emberséges jó bánásmód azt eszközölte, hogy az elköltözni akart mohamedánokból majdnem 1000-en Egerben maradtak s letelepedtek« ¹⁾.

Ama jó bánásmód és vendégszeretet, melyben a kiéhezett törökök részesültek, mindenesetre jó hatással lehetett rájuk, és talán nevelhette is azok számát, kik itt marandók valának; de az ő ebbeli elhatározások korántsem tulajdonítható ama momentan hatásnak, mit rájuk az említett jó bánásmód és szives fogadtatás gyakorolt: mert náluk az itt maradás ohajtása vagy elhatározása az említett szives fogadtatásnál sokkal korábban támadt, s az, mint előbb is érintők, még a vár feladása előtt, az alkupontok fogalmazásában nyilváníttatott, mint ezt bizonyítja a harmadik alkupont, mely a törököket az itt maradás esetében biztosítja arról, hogy házaik és egyéb javaik birtokában minden ellenvetés nélkül megmaradhatnak. E biztosítás föltételezi, hogy a törökök egy részének már azelőtt, a vár megszállása alatt, szándéka vagy ohajtása volt itt maradni s ezen ohajtás a harmadik pontban kifejezést nyert; mert különben e pont de vonatkozó kifejezésének nincs értelme.

¹⁾ *Magyar- és Erdélyország képekben.* Pest 1854, IV. köt. 24. l.

Mig egyfelől Vahot Imre hibásan az említett ember-séges bánásmódnak tulajdonítja, hogy a törökök oly jelentékeny számmal itt maradtak: addig másfelől voltak olyanok is, kik azzal gyanúsították őket, mintha azon kinézésből vagy szándékból maradtak volna Egerben, hogy ha talán a szerencse későbbben megfordulna s a törökök fegyverének kedvezne, s azok annak folytán megkísértenék Egret visszafoglalni, azoknak annak visszafoglalásában segítségökre lehetnének. Ezen gyanúsítást feljegyezve vagy megérintve találjuk az egri jezsuiták naplójában, mely az 1701-ik évi bejegyzéseiben a többi között ide vonatkozólag azt mondja, hogy miután megkötötten volt a törökkel a béke (az 1699-iki karloviczi békét érti, minek folytán az egri törökök érintett reménye elenyészett): azonnal elárulták magokat az egri törökök vagy törökökből lett új keresztények, kik közül többen, főleg a gazdagabbak, el kezdék ingatlan javaikat adogatni és titkon Törökországba szökdösének. Így tön névszerint *Olaibég*, ki a keresztség felvétele után *Báthori Lászlónak* neveztetett, kinek birtokait egy budai kamarai tiszt vette meg. A minek meggátlására az egri jezsuiták főnöke kieszközlé a püspöknél, mint Eger földesuránál, hogy betiltatnék az új keresztényeknek ingatlan javaik eladása, a keresztényeknek pedig az ily javak megvevése, hogy ez által visszatartóztatván a törökök, a keresztény hitben alaposabban taníttathassanak és neveltethessenek ¹⁾.

¹⁾ Conclusa cum Turcis pace, prodidit se Turcarum, qui Agria per Christianos recepta, ibidem remanserant et fide baptismum susceperant, hypocrisis, quorum non pauci et quidem locupletiores illico facultates immobiles, quae ipsis relictæ fuerant, divendere coeperunt, et clam in Turciam elapsi sunt. Et nominatim *Olaibegus*, post susceptum baptismum *Ladislauus Báthori* vocatus, cujus possessiones quidam e Cameralibus Budensibus emerat. Quo animadverso egit P. Superior cum Illustrissimo Domino Episcopo, veluti Domino terrestri Agriae, ut inhiberetur neochristianis facultatum suarum immobilium venditio, christianis vero earum emptio, ut hoc medio detenti solidius instrui in Christiana Religione maturiores, tenera vero aetas in Christianismo solide educari valeret.

Naplónk ezen tudósítása szerint a karloviczi béke megkötése után az egri törökök- vagy törökökből lett új keresztények közül titkon többen visszatértek vagy visszatérni készültek Törökországba, a mi okot vagy ürügyet szolgáltatott ama gyanúsításra, hogy ők csakugyan azon reményben és azon kinézésből maradtak volt Egerben, hogy megfordulván a szerencse, a törökök oda ismét vissza fognak térni s azt megint el fogják foglalni. De ha e gyanura alkalmat szolgáltatott is némelyek magaviselete, azért nem lehet mindnyájukat gyanúsítani, s az adatok hiányában nehéz lenne e gyanút megalapítani. Azért mi sem vitatjuk, hanem csak egyszerűen megemlítjük azt, mint oly véleményt vagy nézetet, mely a törökök itt maradásának kérdésében felmerült.

3.

Az egri renegatok.

Midőn a törökök itt maradását tárgyaljuk, a dolog felvilágosítására meg kell említenünk, hogy Egerben nemcsak valóságos vagy eredeti mohamedanok, hanem renegatok vagy keresztényekből lett törökök is voltak; mert a harmadik alkupont az egri török lakosok között nemcsak valóságos mohamedanokat, hanem renegatokat is említ, és nemcsak amazok, hanem ezek részére is biztosítja valamint az elköltöztetés szabadságát, úgy, ha itt akarnak maradni, házaik és egyéb javaik megtarthatását is ezen szavakkal: *Etiam caeteri incolae poterunt sine omni impedimento exire etiam illi, qui ex Christianis Turcae facti sunt.* A mi világosan bizonyítja, hogy az egri keresztény lakosok közül többen áttértek az iszlámra.

Különös jelenet, hogy épen Egerben, hol 1552-ben még a nők is oly hőiesen viselték magokat és oly elszántan harczoltak a törökök ellen, hogy ismételjük, épen Egerben tértek a lakosok közül többen át a mohamedan vallásra. Azonban ha nem menthető is, de magyarázható az egrieknek ezen apostasiája; ugyanis a törökök még 1596-ban elfoglalván Egret, onnét elűzvén a papokat és szerzeteseket, és

mecsetekké vagy katonai laktanyákká alakítván a templomokat és más egyházi épületeket, a várost lassankint egészen török lábra állították s azt majd egy századra terjedő időszak lefolyása alatt annyira eltörökösítették, hogy abban a kereszténységnek alig maradt valami jelvénye vagy jele.

Midőn Fenesy György egri püspök Eger visszavétele után következett 1688-ik martius 21-ikén Kassáról, hol az egri püspökök 1596-ik óta tartózkodtak, Egerbe jött volna elhagyatott székvárosát és hiveit meglátni: cultus tekintetében oly nagy volt az elhagyatottság, hogy az egész városban nem találtatott egy templomi zászló, mely a püspök fogadására kiment körmenet előtt vitetett volna; hanem a jezsuiták főnöke Kis Istvántól, törökből lett új kereszténytől, szerzett egy török katonai zászlót, s az alakíttatott át hirtelen e célra ¹⁾).

Katona István is azt írja, hogy Eger, mely 1596-tól 1687-ig török iga alatt nyögött, annyira el volt törökösödve hogy még azután is, amint a török iga alól felszabadult, ott a török maradványok sokáig fenn voltak, s ő még gyermek korában sok török maradványt látott, nem csak, hanem még szálláson is török házban lakott s az iskola is, melybe járt török kápolnában vagy mecsetben volt ²⁾).

A város eltörökösödéséhez járult az is, hogy a nemzeti és vallási gyűlölség és türelmetlenség, mely a török és magyar között eleinte igen nagy mérvben mutatkozott és közöttük áthághatlan válaszfalat képezett, lassankint a gyakoribb érintkezés és társalkodás folytán szelidült és majd nem az indifferentismusig lanyhult úgy annyira, hogy, mint

¹⁾ Et quia deerat vexillum sacra imagine cruceque insignitum, repente impetratum per Patrem Superiorem a neophyto quodam Stephano Kis militare Turcicum, assutaque illi utrinque imagine Christi Domini, et rejecta ferrea cuspile, fine praeciso ac in transversum affixo erectum est vexillum ecclesiasticum, atque ita obviam Illustrissimo Antistiti processum. *Magyar Sion* 1865. III. 322—323. 1.

²⁾ Multas adhuc Agriae Turcicas reliquias videre puero mihi licuit, quum et hospitium in domo Turcica, et scholas in fano Turciço habuissem. »*Historia Crit. Reg. Hung.* XXVII. 324. 1.

Gorové László »*Szolnok várának viszontagságai*« című történelmi értekezésében írja, és mint az 1625: 12-ik t.-cikk mondja, a magyarok a törökökkel mind Szolnokban, mind más várakban annyira összebarátkoztak, hogy a scitha és musulman egy pohárból iddogálna, s Jézust és Mohámetet együtt dicsérné ³⁾ ⁴⁾.

Ezeknél fogva könnyen magyarázható, hogy az egri lakosok egy része vagy töredéke hitét megtagadta s áttért az iszlámra.

Eger itten tárgyalt történetének felvilágosítására igen érdekes volna tudni, hogy kik voltak ezen renegatok és mennyire mehetett számuk? de e kérdésre az adatok hiányában még csak hozzávetőleg sem lehet felelni. Ha Vahot Imre számításának hitelt lehetne adni, ki az Egerben maradt törökök számát majd ezerre teszi: a renegatokat három vagy negyedfél százra lehetne tenni; de Vahot Imre számításán, mint már fölebb láttuk, nem igen lehet megnyugodni.

Minthogy Egerben a valóságos törökökön kívül renegatok is voltak; az a kérdés merülhet fel: hogy ama hatszáz török, kik ott maradtak, mind valóságos törökök voltak-e és nem tették-e azoknak egy részét az említett renegatok? E kérdésre a felvilágosító adatok hiányában ismét nehéz felelni; azonban azt hisszük, hogy iróink a hatszáz török alatt, kik szerintök Egerben maradtak, csakis valóságos eredeti mohamedanokat értettek, s a renegatokat, kik különben eredetükre ugyis magyarok és egri lakosok voltak, nem számították azok közé. S azt gyanítjuk, hogy az alkupontban is azért vannak ezek a keresztényekből lett törökök megemlítve s azért van részükre az elköltözhetés szabadsága kikötve, hogy ha a törökökkel el akarnának menni, a mieink vissza ne tartóztathassák őket azon cím vagy ürügy alatt: hogy ők úgyis magyarok és régi egri lakosok voltak. S egy-

³⁾ *Tud. Gyűjtemény.* 1820. X. köt. 56. l.

⁴⁾ 1625: 12-ik t. cikk. *Dum Ungarus et Musulmanus ex eodem libabant poculo, et Jesum ac Mahometem una laudabant.*«

Általában úgy látszik, hogy a renegatok az alkupontban biztosítani akarták magokat minden lehető megtámadtatás és bántalmazás ellen; mivel ők, mint hitehagyottak és nemzetségtagadók, nagyobb gyűlölet- és megvettetésben állottak a mieink előtt, mint a valóságos mohamedanok, s azért méltán tarthattak attól, hogy apostasiajukért lakolni fognak, s épen annak kikerülése végett kötötték ki magok részére az alkupontban valamint az itt maradás, úgy az elköltözés szabadságát is.

Miután ezeket itt némi tájékozásul megemlítettük, átérünk értekezésünk kitüzött tárgyára: az Egerben maradt törökök nyomozására s annak bővebb felvilágosítására közöljük amaz anyakönyvi rovatokat, melyek megtérésük- és fölvetett keresztségükről szólnak s Egernek itten tárgyalt történetéhez igen becses adatokat szolgáltatnak,

4.

Az egri kereszteltek anyakönyvének a törökökre vonatkozó rovatai.

Az Egerben maradt törökök vagy ott maradásuk után nem sokára vagy későbbben keresztény hitre tértek és megkeresztelkedtek, s az egri kereszteltek anyakönyve, mely 1688-ik május hó elejétől kezdődik, igen sok pontot vagy rovatot tartalmaz, melyek az ő megtérésük- és fölvetett keresztségükre vonatkoznak. E rovatokat illetőleg itt eleve meg kell jegyeznünk, hogy azokban többször a megkeresztelt törököknek régi török neveik is meg vannak említve, néha pedig török neveik elhallgattatnak s egyszerűen csak így *török* nő (*mulier turcica*) *felnőtt török* (*adultus turca*) sat említettnek. A megkeresztelt törökök a keresztség felvétele után új mellék vagy családi nevet vettek fel, mint az eger jezsuiták naplója is a főlebb idézett helyen említi, hogy *Olaibég* a keresztség felvétele után *Báthori Lászlónak* neveztetett. Némelyek azonban a keresztség felvétele után is megtartották régi török neveiket, még ma is több család van Egerben, mely régi török néven neveztetik, amint ezt alább

fogjuk látni. Végre a megkeresztelt törökök keresztségük után *uj-keresztények*-nek neochristiani, novi christiani, neophyti — neveztettek.

Ezen előbocsátott megjegyzések után lássuk már az anyakönyvnek az egri törökök keresztségeire vonatkozó rovatait vagy bejegyzéseit, melyek így következnek. És pedig:

a) 1688-ban.

Anno Domini 1688 die 15 Maij Pater Ladislaus Nagy pro tempore Plebanus Agriensis Ecclesiae S. Michaelis baptisavi mulierem *turcicam*, filiam Zingari Agriensis *Mustafa*, cui imposui nomen Elisabeth. Patrini fuerunt Paulus Gönczö, et vidua relictá *Infidelis Gyulfidan*. (Hogy itt az *infidelis* kitétel pogányt vagyis törököt jelent, azt nem szükség említeni).

Idem baptisavi Juvenem *turcicum* filium praedicti Zingari Agriensis. Cui imposui nomen Stephanus etc.

Ego Pater Joannes Nagy primus parochus post receptam a Turcis Agriam per Christianos baptisavi (30-a Novembris) Catharinam mulierem *neo-christianam*, filiam *Turcae* nomine *Omer Odabassa* ex conjuge *Fatma* Agriensibus etc.

b) 1689-ben.

Ego Joannes Nagy Parochus Agriensis baptisavi hodie, huius mensis (Januarii) 6-a mulierem *novam christianam* Agriensem ex Parentibus *Turcicis Mamhut Jancsar* ... Cui impositum est nomen Joannae etc.

Die 2-a mensis ejusdem (Februarii) idem, qui supra baptisavi adultam *turcissam*, cui imposui nomen Catharina etc.

Die 23-a Aprilis idem parochus agriensis, qui supra, baptisavi infantem puerulum circiter quinque annorum ex *Gentili* sive *Turca* natum Agriac ex *Omer Odabassa*. Cui puero impositum est nomen Adalbertus etc.

Die 1-a Mai ego idem parochus Agriensis, qui supra, baptisavi infantem trium annorum ex parentibus *turcicis*

Alibeg et *Cereim* matre. Cui impositum est nomen *Phylippus* etc.

c) 1690-ben.

Die 13-a Februarii idem, qui supra, baptisavi infantem duorum annorum ex *Gente Turcica Agriensi* oriundam, cui impositum est nomen *Judith* etc.

Die 18-a Februarii idem, qui supra, baptisavi unum *turcicum* virum annorum circiter 26. Cui imposui nomen *Joannes*. Patrinus fuit *Michael Szabó* et *neochristianus* *Paulus Hatvanyi*. Matrina *neochristiana* *Borbellyné* dicta nomine *Elysabetha*.

Item eodem die baptisavi Adolescentem *turcicum* annorum 12. Cui imposui nomen *Nicolaus* etc.

Item eodem die baptisavi virgunculam *turcicam* annorum circiter 7. Cui imposui nomen *Anna* etc.

Die 18-a Februarii anni 1690 Ego Pater *Joannes Nagy* plebanus *Agriensis* baptisavi *adultas turcicas* mulieres duas, unam annorum circiter 60. Cui imposui nomen *Elisabeth*. Secunda annorum circiter 30. Cui imposui nomen *Catharina* etc.

Die 16-a Julii idem, qui supra, baptisavi virum ex *Mahometismo* annorum circiter 40 ex patre *Mahometico Ibrahim* ex *Bosna* (talán *Bosnia*?) oriundum et ex *Civitate Mustar*. Cui impositum est nomen *Paulus* etc.

Idem, qui supra, in templo *S. Ignatii Societatis Jesu*, baptisavi virum 26 annorum *Mahometanum* ex *Alba Greca* oriundum patre *Saban Fekite Mahometano*. Cui impositum est nomen *Joannes* etc.

Eodem die (3-a Septembris) baptisavi virum 30 annorum *Otthomannum* ex provincia *Karamanli* ex patre *Kara Mehemet*. Cui impositum est nomen *Joannes*. Patrinus fuit *Franciscus Deák neochristianus*.

Eodem die (3-a Septembris) idem, qui supra, baptisavi juvenem itidem ex *progenie Otthomannica* annorum 18 ex patre *Husain Basa Belgradensi*. Cui impositum est nomen *Michael* etc.

Die 28-a Octobris Ego Pater Augustinus Turoczi baptisavi ex licentia A. R. D. Plebani juvenes duos *turcicos* existentes apud Perillustrem Emericum Kerber in servitio, quorum primo nomen impositum Joannes Langweil, et secundo Matthias etc.

Eodem actu et tempore pariter baptisavi mulierem *turcicam* existentem in servitio apud supradictum Perillustrem Dominum Emericum Kerber, et ipsi nomen impositum Dorothea Gletzhammerin etc.

d) 1691-ben.

Die 17-a mensis hujus (Aprilis) idem, qui supra baptisavi virum adultum *Ottomanicum* Nissensem ex patre *Mehemettre* natum, annorum circiter 30. Cujus nomen est Ioannes etc.

Die eodem (13-a Maii) Pater Andreas Szárhegyi pleb. agriensis baptisavi puerum *turcicum*, nomine Michaellem, servulum viduae Iratosianae etc.

Eodem die (18-a Iunii) Ego idem Ioannes Szendrey ex eadem delegatione baptisavi adultum, qui antea fuit *Turca*, nomine Michaellem Teömösvári etc.

Die 26-a Augusti Ego Andreas Szárhegyi baptisavi adultam ex *Turcismo*. Nomen ejus Eva etc.

Die ultima septembris 1691 Ego Andreas Szárhegyi baptisavi adultum Michaellem etc.

Idem ... baptisavi Evam etc.

Die 5-a Novembris idem, qui supra, baptisavi mulierem et virginem adultas ... Mulieris nomen est Marina, Virginis Anna etc.

Die 25-a Novembris idem, qui supra, baptisavi mulierem *turcicam* Mariam Catharinam.

e) 1692-ben.

Die 2-a Junij anno 1692 Ego Pater Emericus Maria baptisavi adultum virum *Turcam*, cui nomen impositum est Francisci etc.

Die 27-a Julii Ego Andreas Szárhegyi pleb. Agriensis baptisavi juvenem Andream etc.

Die 9-a Septembris anno 1692. Ego Pater Emericus Maria Ordinis Servorum M. Virginis in periculo mortis constitutum Cathecumenum baptisavi baptismo adultorum patre *Mustafa*, matre *Fatma* Agriae natum, cui nomen impositum est Emerici Lauretij etc.

Die 23-a Septembris Ego Pater Andreas Szárhegyi pleb. agr. baptisavi cathecumenum baptismo adultorum patre *Szelimo*, matre *Rahime* Varadini natum, cui nomen impositum est Michaelis etc.

Die eadem (23-a Septembris) idem, qui supra, baptisavi cathecumenum baptismo adultorum annorum circiter 13, patre *Mahmuth* et matre *Salia* Agriae natum, cui impositum est nomen Michaelis etc.

Die 30-a Novembris Ego idem, qui supra, baptisavi neochristianum Ladislaum annorum 45 agriensem patre *Mehemet* natum etc.

Die eodem Idem baptisavi adolescentes *turricos* Paulum et Franciscum. Paulus est annorum circiter 16, Franciscus autem 12 etc.

Die 28-a Decembris anni 1692 Ego Andreas Szárhegyi pleb. agriensis baptisavi infantem 6 mensium patribus *turcicis* natum, cui impositum est nomen Joannis etc.

f) 1693-ban.

Ego P. Emericus Maria Strulicz ord. Servor. B. V. Mariae die 16-a Januarij baptisavi adolescentem 9 circiter annorum, filium *Turcae Szabó Nemhet* vocati ex *Fathma* matre natum, cui nomen impositum est Francisci etc.

Eodem die Ego idem baptisavi baptismo adultorum memorati baptisati matrem *Fathma* dictam, cui nomen impositum est christiano more Catharinae etc.

20-a Januarij Ego P. Emericus ord. Servor. B. V. Mariae baptisavi baptismo adultorum Catharinam *Fussenio* patre et *Fathma* matre etc

31-a Ejusdem (januarii) Ego P. Emericus Maria Strulicz ord. Servor. B. V. Mariae baptisavi infantes patre *Turca Alli* ignoti nominis et matre *Umnina*. Primo nomen impositum Josephi ... Alteri infanti nomen inditum Annae Mariae etc.

Idem die eodem (8-a Febr.) baptisavi adultum Stephanum, filium *Ibrahim Basae* Varadinensis etc.

Idem eodem die baptisavi adultam Helenam, filiam *Sulimanni Vajas* Agriensis *Turcae* etc.

Idem eodem die baptisavi adultam Evam, filiam *Ibrahim Basae* Varadinensis etc.

Idem eodem die baptisavi adultum Ladislaum, filium *Turcae Amhet* Agriensis etc.

Die eodem (22-a Febr.) Idem, qui supra, baptisavi adolescentem *turcicum* annorum circiter 10, cui imposui nomen Michael etc.

Die 15-a Martij Ego P. Emericus Maria Strulicz ord. Servor. B. M. Virginis baptisavi *adultum Turcam* circiter 15 annorum, cui impositum est nomen Josephus etc.

Die 17-a Martij Ego Andreas Szárhegyi plebanus agriensis baptisavi adultum Franciscum Varadinensem annorum circiter 30 ... Testis Franciscus Noszvaj *similiter neo-christianus*.

Die 25 Martij Ego Georgius Bene baptisavi *neochristianum* annorum circiter 10 nomine Davidem etc.

Die 28-a Martij Idem, qui supra, baptisavi duas adultas puellas, quarum parentes erant *Turcae*. Nomen unius Anna, alterius Juditha etc.

Die 29-a Martij Ego Andreas Szárhegyi Canonicus et pleb. Agriensis baptisavi adultam mulierem *turcicam* Agriensem patre *Szallo Cselebi* natam, cui impositum est nomen Elisabethae etc.

Eodem die Idem baptisavi mulierem *turcicam* annorum circiter 24 Varadinensem patre *Alli* natam ... Nomen baptisatae Elisabeth.

Eodem die Idem baptisavi mulierem adultam annorum circiter 28, cui impositum est nomen Catharinae etc.

Idem baptisavi (14-a Aprilis) puerum Stephanum Cyrilli olim Rasciani deinde in pueritia *turcizati*, et uxoris ejusdem *Tulmae* filium etc.

Dominica Pentecostes idest 10 Maji 1693. Ego Joannes Chrustel Societatis Jesu baptisavi adolescentem Joannem filium cujusdam *Turcae* Hatvaniensis etc.

Die 31-a Maij Ego Andreas Szárhegyi pleb. Agriensis baptisavi adultam Helenam sub cura Joannis Kis existentem etc.

Die 18-a Octobris 1693 Ego Andreas Szárhegyi baptisavi baptismo adultorum mulierem *turcicam* Varadiensem annorum circiter 20, cui imposui nomen Annae.

Ego Adolphus Zurburg Ord. FF. Minor. Conventualium baptisavi baptismo adultorum *Turcicam* Mariam Annam 8 annorum ... Anno 1693 die 11-a Novembris.

Anno 1693 16-a Novembris Ego P. Emericus Maria Strulicz Ord. Servor. B. M. Virginis baptisavi adultum Georgium nominatum patre *Turca Haszan* et matre *Emina* natum aetatis suae circiter 30 annorum, cui impositum est nomen Georgii etc.

Ily bejegyzések, melyek a törökök keresztségéről szólnak, a következő évekről vezetett anyakönyvi lajstromokban már ritkábban fordulnak elő, s azokban a törökök vagy törökökből lett keresztények már *új-keresztények* nevezete alatt említetnek és jönnek elő.

Egyébiránt az egri jezsuiták naplójában is több ily esetei vagy részletei vannak följegyezve vagy megérintve a törökök megtérésének. Így p. o. e naplónak 1693-ik évi feljegyzései között egy török család megtérése ekképen van megemlítve: « 14-a Aprilis tres baptisati, puer Stephanus, Elisabeth mater ejus et puella Catharina, conversi e *Turcismo*, et post instructionem sacra communione refecti. Michael Stephani Parens, olim Ruthenus, puer a Tartaris abreptus nunquam circumcissus, semper aspiravit ad christianam vitam. Tandem Turcis et Tartaris a Vienna repulsis, descivit a Tartaris Varadinum, et a Varadinensibus Turcis post expugnationem desciscens venit Agriam cum uxore et

filio vir simplex et innocens, pie confessus et sacra communione refectus.«

Naplónk e bejegyzése vonatkozik a keresztek 1693-ki anyakönyvének már főlebb idézett április 14-iki pontjára; de eltér attól, mert az csak István keresztségéről szól, míg naplónk bejegyzése szerint Istvánnak anyja és testvérhuga Katalin is megkeresztelkedett. Továbbá Istvánnak atyja a keresztek anyakönyvének felhozott pontja szerint gyermek korában törökké lett — in pueritia *turcizatus* —: ellenben naplónk bejegyzése szerint a tatároktól még gyermek korában elragadtatott ugyan, de soha környül nem metéltetett — puer a tartaris abreptus, nunquam circumcisis. S így anyakönyvünk felhozott pontját felvilágosítja és megigazítja naplónknak ezen bejegyzése.

5.

A törökök nagy részének megtérése és keresztsége még az egri plebánia helyreállítása előtt.

De a törököknek jelentékenyebb része nemsokára itt maradásuk után, még a plebánia helyreállítása előtt, keresztény hitre tért és megkeresztelkedett. Ugyanis a plebánia 1688-dik tavaszán állíttatott vissza. A ferenczrendűek egri kolostorának naplója azt mondja, hogy Fenésy György egri püspök 1688. martius 21-kén, mikor t. i. először jött Egerbe székhelyét és hiveit meglátni, nevezte ki és igtatta be egri plebánosnak Nagy Jánost, ki azelőtt mezőkövesdi lelkész és borsodi esperes volt; azonban az egri plebánia anyakönyvei nem 1688. martius 21-kétől, hanem csak május elejétől kezdődnek. S ezen időközben vagyis 1687. dec. 17-ikétől, mikor a törökök a vár- és városból kivonultak 1688. martius 21-ig, mikor Nagy János egri plebánossá neveztetett, a ferenczrendű szerzetesek végezték Egerben a lelkészi teendőket és látták el a hiveket ¹⁾.

¹⁾ ... dictusque P. *Paulus Kolocsi* cum alio Patre ejusdem ordinis Reformator. *Officium Plebani supportabant usque ad adventum*

Ezen időközről, melyben itt a ferenczrendűek működtek, sőt még Nagy János lelkészkedésének első hónapjáról sem maradtak fenn ugyan semmi anyakönyvi följegyzések, s az egri plebánia anyakönyvei, mint többször említettük, csak 1688-ki május hó elejétől kezdődnek; s így nem tudhatjuk, hogy a törökök közül ezen időközben hányan és kik tértek és keresztelkedtek meg; de hogy közülök a nevezett szerzetesek azon idő alatt igen sokat megkereszteltek, arról több adataink és bizonyítékaink vannak. És pedig:

a) Domonkos Jakab a ferenczrendűek részére 1693-ki dec. 20-dikán kiadott bizonyítványában a többi között azt állítja, hogy Palásti András gyöngyösi guardián vele együtt ugyanazon a napon és órában ment be Egerbe, a mely napon és órában onnét a törökök kivonultak és elfoglalván a szent Mihály plebánia templomát, ott szerzetes társaival együtt a szentségek kiszolgáltatásában és leginkább az új keresztények vagyis a megtért törökök keresztelésében buzgólkodott. »Ecclesiamque S. Michaelis parochialem occupasse, et Divina inibi administrasse cum sibi adjunctis ejusdem religionis Patribus . . . et neo-christianos ex Turcismo majori ex parte baptisasse« (az egri ferenczrendűek naplója 11. l.)

b) Darabos János, főkapitány a Koháry ezredében, egy 1693. dec. 30-dikán kelt bizonyítványában szintén azt állítja, hogy Palásti András vele és több tiszttel még 1687. dec. 17-ikén bement Egerbe, és ott Kolocsáni Pál szerzetes társával csak egy napon is negyven törököt keresztelt meg. et unica solummodo die astantibus Patrinis me, et Illustrissimo Domino Administratore Michaeli Fischer Camerae Scepusiensis, ac neoquisitorum supremo Directore, *quadraginta Turcas cum Patre socio Paulo Kolocsani bapti-*

Illustrissimi Ordinarii Episcopi Domini Georgii Fenesy, qui Dominus Episcopus Agriam intrando 21-a Martij 1688 pro Plebano Agriensi ARD. Ioannem Nagy olim Plebanum Mező-kövesdiensem et Vice archidiaconum Borsodiensem installavit, eoque installato dicti PP. Reformati *parochiale templum resignantes*, se ad modernam Residentiam, a sua Majestate Sacratissima resolutam contulerunt.« Az egri ferenczrendűek naplója. 13. l.

sasse.« (az egri ferenczrendűek naplója 10. l.) A mi világosan mutatja, hogy ezen időközben az Egerben maradt törökök tömegesen tértek és keresztelkedtek meg.

c) De különben is több előkelőbb és ismeretesebb törökről vagy törökből lett keresztényről alaposan állíthatni vagy következtethetni, hogy őkanyakönyvünket megelőzőleg az említett időközben keresztelkedtek meg. Ugyanis az egri minoriták naplójában 1693-ban több előkelő törökből lett keresztény említetik már mint keresztény és tanu: u. m. *Pap Dávid*, ki azelőtt török pap vagy toronymester volt (*David Pap annorum plusquam 90, Turcarum quondam hic Agriae Hodcza, nunc autem Christianus*), ennek fia *Pap János* (*Joannes Pap, Davidis Pap filius germanus annorum 48*), kianyakönyvünknek már 1689-iki május 10-iki bejegyzésében *új-keresztény*-nek van írva: a többször említett *Bátori László* (*Ladislaus Batori annorum 65, qui et ipse hic Agriae Turcarum Olai Bék fuit, nunc autem Christianus*), *Noszvai Ferencz* (*Franciscus Noszvai annorum 30*). Már pedig ezekanyakönyvünk felhozott lajstroma szerint sem 1688-iknak május elejétől kezdődött szakában, sem a következő években nem kereszteltettek meg; mert az ő keresztségeikről a felhozott lajstromban semmi emlékezet sincs, világos jeléül annak, hogy őkanyakönyvünket megelőzőleg az említett időközben kereszteltettek meg.

d) De hogy az említett időközben a törökök közül csakugyan sokan tértek és keresztelkedtek meg, azt legvilágosabban igazolja az egri kereszteltekanyakönyvének 1688-ik és a következő évekről vezetett lajstroma, melyben nemcsak oly törökök említetnek, kik magok vagy kiknek gyermekeik azon években kereszteltettek meg; hanem jelentékeny számmal jönnek elő már az ugynevezett *új-keresztények* is, kik már meg voltak keresztelve, kik e lajstromban részint úgy jönnek elő, mint szülők, kiknek gyermekeik kereszteltetnek meg, részint pedig, mint keresztatyák és anyák, kik e szertartásnál már mint keresztények szerepelnek; mert, mint főlebb is említettük, az *új-keresztény* elnevezés itt annyit jelent, mint törökből lett oly keresztény, ki már a maho-

medan vallást elhagyta s a keresztséget felvette; mivel csak a keresztség felvétele után szokott a megkeresztelt e néven neveztetni. Midőn a kereszteltek anyakönyvének már az 1688-ik és következő évi lajstromában is jönnek elő *uj-keresztények*: az világosan mutatja, hogy azok, kik itt e nevezet alatt fordulnak elő, már hamarább keresztényekké lettek s az említett időközben a nevezett szerzetesek által kereszteltettek meg. S ennek folytán anyakönyvünk ide vonatkozó lajstroma nemcsak felhozott állításunkat igazolja, hanem a nevezett szerzetesek kereszteléseiről hiányzó feljegyzéseket is valamennyire pótolja. Ugyanazért anyakönyvünknek az *uj-keresztényekre* vonatkozó pontjai már e tekintetnél fogva is itt különös figyelmet érdemelnek, mikből egynehányat állításunk igazolása s a dolog bővebb felvilágosítása végett itt felhozunk.

6.

Az egri kereszteltek anyakönyvének az *uj-keresztényekre* vonatkozó rovatai.

a) 1688-ban.

Die 19-a mensis hujus (Maij) baptisavi infantem 16-a hujus natum ... Patrini fuerunt Joannes Németh *neochristianus* etc.

Eodem die (14-a Julij) baptisavi infantem 11-a mensis hujus natum ... Patrini fuerunt Georgius Hörváth *neochristianus* etc.

Item eadem 3-a die Octobris idem, qui supra, baptisavi infantem natam heri ante mediam noctem circa horam 10-am ex parentibus conjugatis Joanne Szabó *novo christiano ex Turcismo*, ¹⁾ et Anna Molnár ex Terenye oriunda etc.

Eodem die (2-a Decembris) idem, qui supra, baptisavi infantem natum priori nocte hora circiter 8-a ex *neochristianis* parentibus Georgio Czifra, et Helena Komoroszki etc.

¹⁾ Ezen kitétel *novus christianus ex Turcismo* világosan mutatja, hogy a törökökből lett keresztények neveztetek *uj keresztények-nek*.

Die 4-a Decembris idem, qui supra, baptisavi infantem natam hodie in meridie ex conjugibus catholicis *neochristianis* Michael Fekete et Catharina. etc.

Die 5-a Decembris idem parochus agriensis baptisavi infantem natam 2-a praesentis ex conjugibus *neochristianis* Georgio Horvath, Helena Holo cui infanti impositum est nomen Elisabeth etc.

Die 9-a Decembris idem parochus Agriensis baptisavi infantem natam in nocte S. Barbarae ex parentibus conjugatis *neochristianis* Georgio Széchen et Elisabeth Sirokj etc.

b) 1689-ben.

Die 13-a Februarii Idem, qui supra, baptisavi infantem natam quarto abhinc priori die ex parentibus Jacobo Csernej, et *nova christiana* Catharina conjugibus cath. Cui impositum est nomen Anna. Patrini fuerunt Franciscus Deák *novus christianus* etc.

Die 28-a Februarii Idem, qui supra, baptisavi infantem 26-a hujus natam ex Joanne Vajas *neo christiano* et Anna Vince etc.

Die 10-a Martij Idem ego Pater Joannes Nagy parochus agriensis baptisavi natam heri ex conjugibus *novis christianis* Joanne Pap et Helena. Cui imposui nomen Anna. Patrini fuerunt Franciscus Deák *novus christianus* etc.

Die 21-a Martii Ego idem parochus, qui supra, baptisavi infantem natum heri circa decimam pomeridianam ex parentibus *novis christianis* conjugibus Martino Szabó et Sophya cath. etc.

Die 7-a ejusdem (Maii) Ego Pater Joannes Nagy pleb. agriensis baptisavi infantem natam quinque diebus prius ex sponsis Hans Matthia Istéphan ex *neo christiana* Catharina *olim christiana* ¹⁾, cui imposui nomen Szuzanna etc.

¹⁾ Ezen kitétel azt jelenti, hogy a nevezett nő előbb keresztény volt, azután áttért a mahomedán vallásra, és végre a törökből ismét keresztény vagyis új-keresztény lett.

Die 19-a Maji. Ego Pater Joannes Nagy parochus agriensis baptisavi infantem natam nudius tertius ex parentibus *neochristianis* Michaelae Lakatos et Judith etc.

Die 27-a Idem, qui supra, baptisavi infantem natum heri prima nocte *ex neochristianis* Martino Hatvanyi et Catharina *neochristiana* etc.

Die 4-a Julij Ego idem, qui supra, baptisavi infantem hodie natum ex Stephano Fekete *neochristiano* et uxore ejus Sophia Margareta etc.

Die 26-a praesentis (Julii) Idem qui supra parochus baptisavi infantem natam priori nocte circa horam primam *ex neochristianis* conjugibus Joanne Nagy et Anna Rác. Cui impositum est nomen Judith etc.

Die 10-a Augusti Ego idem, qui supra, baptisavi infantem natum heri ex conjugibus *novis christianis* Andrea Patantys et Eva. Cui infanti datum est nomen Paulus etc.

Frater Georgius Sera baptisavi infantem Stephani Török *neochristiani* a Dorothea Kovac. Cui impositum est nomen Elisabeth die 11-a Augusti 1689.

Die 21-a Augusti Ego Pater Joannes Nagy parochus agriensis baptisavi infantem natum heri ex parentibus *neochristianis* Joanne Czigany et Helena Magyar. Cui impositum est nomen Stephanus etc.

Die 25-a Septembris Ego idem, qui supra, baptisavi infantem 23-a hujus natum ex Michaelae Portörő *neochristiano* et Helena uxore ejus. Cui impositum est nomen Franciscus etc.

Eodem die (30-a Sept.) Idem Joannes Nagy parochus agriensis baptisavi infantem natum heri ex *neochristianis* conjugibus Stephano Török, et Anna. Cui impositum est nomen Michael etc.

Die 26-a Decembris Idem, qui supra, baptisavi infantem 24-a hujus natum ex Stephano Kiss *neochristiano*, et Anna Török itidem *neochristiana*. Cui impositum est nomen Joannes etc.

Anyakönyvünknek a következő évekről vezetett lajstromaiban még sokkal több ily bejegyzések foglaltatnak, melyekben a szülők vagy keresztatyák s anyák *uj-keresztények*-nek vannak írva, a mik nemcsak azt mutatják, hogy azok, kik e nevezet alatt említettnek, szintén törökök voltak és törökökből lettek uj-keresztényekké; hanem egyszersmind azt is igazolják, hogy ezen uj-keresztények anyakönyvünket megelőzőleg az említett időközben a nevezett szerzetesek által kereszteltettek meg; mivel ők anyakönyvünk szerint már keresztények voltak s a rájuk vonatkozó rovatok nem az ő, hanem gyermekeik keresztségeiről szólnak. Itt még csak azt említjük meg, hogy ezen uj-keresztények között, kik leg hamarább keresztelkedtek meg, lehettek a főlebb tárgyalt renegatok vagy renegatokból lett keresztények, kik, mivel már azelőtt is keresztények voltak, a törökök kivonulása után csakhamar visszatértek a keresztény hitre, melyet elhagytak volt.

Még érdekeseeknek tartjuk a házasultak anyakönyvének a törökök- és uj-keresztényekre vonatkozó rovatait, melyekből bővebb felvilágosítás végett szintén felhozunk egynéhányat.

7.

Az egri házasultak anyakönyvének a törökök- és uj-keresztényekre vonatkozó rovatai.

a) 1688-ban.

Eodem die (24-a Maii) Idem P. Michael Pászty matrimonio conjunxi Stephanum Török *neochristianum* cum Anna virgine *neochristiana* filia *infidelis* *Hatvanyi Musztafae*.

Die 21-a Novembris denunciationibus praemissis tribus continuis diebus festivis ... nullo impedimento legitimo detecto Ego Pater Joannes Nagy parochus civitatis Agriensis Ecclesiae S. Michaelis Joannem Vadas *novum christianum*, relictam Catharinam *Cselebij Memhar Turcae* remanentis cum aliis in Turciam discedentibus, in praenominata Ecclesia solenniter matrimonio conjunxi.

b) 1689-ben.

Item die eodem (9-a Januar) Ego idem P. Joannes Nagy pleb. agriensis Andream Borbély *neochristianum* et viduam *Chehán Basae Budaiensis olim christianam* Elisabetham matrimonio conjunxi.

Ego. P. Joannes Nagy pleb. civ. agr. Eccl. S. Michaelis Georgium *Endali* et Judit Rab *olim christianos*, in pueritia ablatos, *nunc neochristianos* de more Ecclesiae copulavi die 3-a Julij.

Die 4-a Septembris Ego idem, qui supra, ex licentia A. R. D. Parochi servatis omnibus ritibus S. Matris Ecclesiae Nicolaum Racz et Catharinam *Omer Agrienses* matrimonio conjunxi.

Die 2-a Octobris Ego P. Joannes Nagy pleb. civ. agr. Ecclesiae S. Michaelis servatis omnibus ritibus S. Matris Ecclesiae matrimonio conjunxi Joannem Fekete *neochristianum* et Catharinam *neochristianam* viduam *Kali Besliae* etc.

c) 1690-ben.

Die 10-a Septembris Ego idem, qui supra, ex ritu S. Matris Ecclesiae praemissis omnibus Stephanum Horváth *neochristianum* et Marinam Virginem filiam *Magyar Amhet* itidem *neochristianam* matrimonio conjunxi.

Die 25-a Novembris Idem, qui supra, servatis omnibus ritibus S. Romanae Matris Ecclesiae matrimonio conjunxi Franciscum Deák *neochristianum*, et filiam *Kadiae Annam* itidem *neochristianam* etc.

d) 1691-ben.

Eodem die (21-a Januarii) Idem secundum ritum S. Romanae Ecclesiae matrimonio conjunxi Joannem Fekete *neochristianum* et relictam viduam *Hudzaim Bassae Catharinam*.

Die eodem (25-a Januarii) Idem servatis omnibus servandis matrimonio conjunxi Hajdonem Sombokianum suae

Majestatis Demetrium Belényey et relictam viduam *Amhet Agae* Hollókőiensis nomine Helenam.

Die 24-a Februarii Idem qui supra matrimonio conjunxi Michaellem Lakatos Zingarum *Turcicum* et Elisabetham dimissam a suo *Turcico* marito.

Eodem die (7-a Maii) Idem, qui supra, servatis omnibus ritibus S. Matris Ecclesiae matrimonio conjunxi Paulum Horváth *neochristianum* et Elisabetham relictam viduam *Nurbo Bassae*.

Die 4-a Novembris Ego P. Andreas Szárhegyi pleb. agriensis secundum ritum S. Romanae Ecclesiae matrimonio conjunxi *neochristianum* Stephanum Szecsényi et virginem Helenam filiam *Turcae Odzmán Oda Bassae*.

8.

Némely más följegyzések és vallomások Pap Dávid és Noszvai Ferencz előkelő új-keresztények ismertetéséhez.

Történelmünk itten tárgyalt részletének bővebb felvilágosítására nem tartjuk fölöslegesnek vagy érdektelennek itt még felhozni ama följegyzéseket és tanuvallomásokat, melyek némely egyes új-keresztények ismertetésére s annak folytán az akkori állapotok és viszonyok némi jelzésére vonatkoznak.

Már fölebb említettük volt, hogy Pap Dávid azelőtt török pap vagy toronymester — hodscha — volt, azután pedig keresztény sőt az új-keresztények vezére lett. Az ő bővebb jellemzésére azt mondja az egri jezsuiták naplója, hogy ő az új-keresztények előadása szerint a többi töröknél tanultabb, bölcsebb és józanabb vagy erényesebb volt és némi jósló-tehetséggel vagy szellemmel is birt, az akkori háborúk kimenetéről sokat megjövendölvén, Bécsnek ostromát nagyon roszalta, Egernek és több váraknak elvesztését eleve hirdette, és valahányszor Belgrád említettett előtte, mindannyiszor keservesen sirt, annak ostromát és végső veszedelmét előre jelentvén, és nagyon fájlalta, hogy neki e részben hitelt nem adtak.

De halljuk magát a naplót, mely ide vonatkozólag így szól: »Aliud quoque sat mirum de eodem Baptarum Muhumeticorum Agriae antesignano referunt neophyti, qui caeteris Turcis urbe excedentibus, remanserunt, fidemque christianam cum baptismo susceperunt, aestimatum scilicet illum fuisse, quasi divinum quempiam, caeteris doctiorem, sapientiore ac probitatis amantiorem, et quodam futurorum praesago spiritu, multa de bellis instantibus praedicentem. Obsidionem Viennensem cum lacrymis disvasisse, Agriae quoque et plurium praesidiorum amissionem praenunciasse, de Alba vero Graeca quoties mentio incidisset, amare flevisse, expugnationem ejus excidiumque totale praesignificasse, sibi autem non credi, multum doluisse. Ex quo advertere licet a divina bonitate nostris quoque temporibus ad illuminationem Barbarorum, de gente sua pro majori credibilitate Balaanos excitari.«

Noszvai Ferencz, kit már fölebb említettünk, szintén előkelő gazdag török volt, és még, mint török, birta Eger szomszédságában fekvő *Noszvaj* nevű helységet, a honnét azután, midőn megkeresztelkedett, *Noszvai Ferencz*-nek neveztetett, s Egerben azon telek is az övé volt, melyen most a minoriták temploma és a város háza áll, és meghalván 1697-ben Noszvajon örökös nélkül, ezen telket az egri minoriták kolostorának hagyományozta, miből azután nagy pör támadt, mely igen sokáig folyt a kolostor és a város között, mely azt szintén magának vindicálta.

E pör érdemében még 1750. dec. 29-ikén Szentgyörgyi János szolgabíró és Czveckonics Gáspár esküdt előtt tartott tanuvallatás, melynek első pontja így szól: »Primus testis Generosus Dominus Michael Lóczy Agriensis annorum 82 sub deposito juramento fatetur ad *1-mum* (utrum fundus Conventui Patr. Minoritarum ex parte occidentali adhaerens fuerit Francisci Noszvai?) Jól tudja, hogy a Deutruban feltett az egri Pater Minoriták Clastromához napnyugot felé eső szomszéd fundus *Noszvai Ferencz* nevű töröké volt, kit mind török idejében és török vallásában való létiben, mind annak utána is eő birta; sőt minekutána az török

Eger várából kiveretett, és az említett *Noszvai Ferencz keresztényé lett*, azon fundus birtokában megmaradott. Jól tudja azt is, hogy Noszvai Ferencz ugyan Noszvajon holt meg, mivel *török ideiben Noszvajt ő birta, és ugyan a Noszvai nevet onnan vette.* (az egri minoriták naplója 226. l.) A többi tanunak is e kérdésre vonatkozó vallomása kevés különbséggel hasonlít ehhez.

Három év múlva, 1753. febr. 22-dikén az említett pör érdemében Kovács Márton szolgabíró és Brezovay Imre esküdt előtt ismét tanuvallatás tartatott, melynek első pontja így szól: »Primus testis Adamus Borbély, Incola Agriensis annorum 107, juratus examinatus fassus est ad *primum* (ismerte-e a tanu Noszvai Ferenczet és tudja-e, hogy mind török idejében, mind azután gazdag ember volt?) Ezen tanu maga is fegyverviselő ember volt, az deutralis Noszvai Ferencz is katonáskodván, azért jól ismerte és jól tudja, hogy gazdag ember volt Noszvai Ferencz amint innent is kitetszik, hogy *Noszvaj nevü helységet egészen maga birta mind a török világban, mind a török világ után.* Ad 2-dum (Tudja-e a tanu, hogy Judith nevü asszonyt vett feleségül, a ki az ő rabja volt, és ez birt-e valamivel vagy sem?) Azt is tudja bizonyosan, hogy maga Judith nevü rab asszonyát vette feleségül el, *mely felesége török létiben Noszvai Ferencznek rabja volt*, és így tudja mint rab asszonynak, hogy semmi jószágga sem volt.« (az egri minoriták naplója 303. l.)

Alább *Species facti* czim alatt ez mondatik: »*Török időben Noszvai Ferencz a várban lakott, Noszvajt bírván és onnan neveztetett a faluról Noszvaji Ferencznek, a ki is kinenítettvén a nagy éhség miatt a várból leszökni, megfogattatván a generalishoz vitetett, és akkor más jószágával együtt Noszvaj is elvéttetett*« sat. Több ily pont és vallomás foglaltatik az említett tanuvallatásban; de ennyi is elég Noszvai Ferencz ismertetésére s az akkori állapotok és viszonyok némi jelzésére.

9.

A törökökből lett keresztények felekezete és maradékai.

A törökökből lett keresztények, amint már fölebb kimutattuk, *új-keresztények*-nek neveztettek, s ezen nevezet által megkülönböztettek a többi keresztényektől és egri lakosoktól, s azok között eleinte egy külön osztályt vagy felekezetet képeztek, amint ezt világosan mutatja Fenesy György püspök nyilatkozata. Ugyanis midőn a város és tanács rendezése, s a polgármester és a tanácsosok választásának szabályozása alkalmával az egri német lakosok azt követelnék: hogy a polgármester és bíró, ha nem állandóan, legalább felváltva közülök választassék, és ők egyenlő számmal legyenek a tanácsban képviselve: a püspök ennek ellenébe azt határozta és oda nyilatkozott, hogy a kiket a nép, minden nemzetiségre való tekintet nélkül, szavazat-többséggel megválaszt polgármesternek vagy tanácsosoknak, azok elfogadtatnak vagy megerősíttetnek akár magyarok, akár németek, akár ráczok, akár *új keresztények* legyenek. — *ii acceptarentur sive ungari, sive germani, sive rasciani, sive neo christiani ii forent* ¹⁾. A mi elég világosan mutatja, hogy az új-keresztények kezdetben az egri lakosok között egy külön felekezetet tettek.

Azonban ezen felekezeti különbség lassanként megszűnt s az új-keresztények összeolvadtak s elvegyültek a többi lakosokkal; de azért török származásuk emlékezetét fentartották részint régi török neveik, részint ide vonatkozó családi hagyományaik és anyakönyvi adataink, s ezek útmutatása szerint ki lehet nyomozni s mutatni azon családokat, melyeknek őseik törökök voltak. A megkeresztelkedett törökök ugyan, amint már fölebb is megjegyeztük, a keresztség fölvétele után más családi neveket vettek fel, mint p. o. *Bátori László, Pap Dávid, Noszvai Ferencz* s a t. példája mutatják; de mindamellett többen közülök megtartották

¹⁾ *Magyar Sion*. Esztergom, 1865. III. 333. l.

régi török neveiket, és több család él Egerben, melynek ily régi török neve van, mint p. o. *Ali, Bajzath, Bassa, Bege* (= Bég), *Csaika, Csausz, Hamza, Hamzus, Hassán, Hatira*, (= Hatzsira), *Imán, Janicsár, Kassán, Kavasz*, sat. Már e nevek is mutatják, hogy e családok török eredetűek, melyek török őseiknek neveit megtartották. De ezeken kívül vannak oly családok, melyekről mindamellett, hogy régi török neveiket elhagyták vagy felcserélték, az anyakönyvi bejegyzések nyomán kimutathatni, hogy azok törökök vagy új-keresztények maradékai. Ilyenek p. o. *Borbély, Csernei, Czifra, Deák, Egri, Farkas, Fekete, Hartyáni, Horváth, Kiss, Lakatos, Murányi, Pap, Porkoláb, Pusztai, Szécsen, Szinai, Török, Vajas, Váradi* sat.

Ezzel bevégezzük értekezésünket s azon hiedelemben tesszük le tollunkat, hogy itt több oly részletet s adatot közlünk, melyek Eger itt tárgyalt történetének és különösen az itt maradt törököknek nyomozásában figyelmet érdemelnek, és több egri családnak török eredetére világot derítenek.

.....

ÉRTEKEZÉSEK

a történeti tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

- I. Szám. Hazánk közlekedési eszközeiről. Hunfalvy János-
tól. 1867. 55. l. Ára 35 kr.
- II. Szám. A perdöntő bajvivások története Magyarországon.
Pesty Frigyes-től. 1867. 190 l. 1 frt. 30 kr.
- III. Szám. Dunántuli levéltárak ismertetése különös tekintettel
II. Rákóczi Ferencz korára. Thaly Kálmán-tól.
1867. 46 l. 30 kr.
- IV. Szám. A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vár-
megyék és járások szerint Fényes Elek-től.
1867. 77 l. 50 kr.
- V. Szám. Egy lap erdély legújabb történelméből. Szilágyi
Ferencz-től. 1867. 160 l. 90 kr.
- VI. Szám. Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. Szilágyi
Sándor-tól. 1867. 74 l. 45 kr.
- VII. Szám. A Temesi Bánság elnevezésének jogosulatlansága.
Pesty Frigyes-től. 1868. 48 l. 30 kr.
- VIII. Szám. Babylonia és Assyria őskori történelmének hiteles-
sége. Ribáry Ferencz-től. 1869. 51 l. 30 kr.
- IX. Szám. Ráth Károly m. akad. tag emlékezete. Rómer Fló-
ristól. 1869. 25 l. 20 kr.
- X. Szám. II. Endre szabadságlevelei. Knauz Nándor-tól
1869. 79 l. 50 kr.
- XI. Szám. Rendi országgyűléseink jellemzéséhez. Salamon
Ferencz-től. 1869. 36 l. 20 kr.
- XII. Szám. Zilah történelméből. Szilágyi Ferencz-től.
1870. 136 l. 85 kr.

Második kötet. 1872.

- I. Szám. Jelentés az Antwerpiában 1871-ik évi augusztus 13—
22-éig tartott nemzetközi geográfiai congressus munká-
latairól. Hunfalvy Jánostól. 1872. 31 lap. 20 kr
- II. Szám. Nyitra vármegyének XV. századbeli vámhelyei. Wen-
zel Gusztáv-tól. 1872. 14 l. 10 kr.
- III. Szám. Péter és Aba. Szabó Károly-tól. 1872. 48 l. 30 kr.
- IV. Szám. Henckel János, Mária királyné udv. papja. Frankl
Vilmóstól. 1872. 31 l. 15 kr.

V. Szám. Nevezetes per lőcsei polgárok között 1421—1429. Wenzel Gusztávtól. 1873. 34 l.	20 kr.
VI. Szám. Révai Ferencz nádori helytartó fiainak hazai és kül- földi iskoláztatása 1538—1555. Frankl Vilmos- tól. 1873. 94 l.	50 kr.
VII. Szám. Diósgyőr egykori történelmi jelentősége. Wenzel Gusztávtól. 1873. 82 l.	50 kr.
VIII. Szám. Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Szilágyi Sándortól. 1873. 96 l. Egy táblával.	60 kr.
IX. Szám. Emlékbeszéd Erdy János felett. Nagy Ivántól. 1873. 26 l.	20 kr.
X. Szám. A székelyek alapszerződése. Balássy Ferencz- tól. 1873. 57 l.	40 kr.

Harmadik kötet. 1873.

I. Szám. Egy főbenjáró per a XVI. századból. Nagy Iván- tól. 1873. 33 l.	20 kr.
II. Szám. Adalék 1352-ből az Arany Bulla néhány cikkének al- kalmazásához és magyarázásához. Wenzel Gusztáv- tól. 1873. 15 l.	10 kr.
III. Szám. Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreanum előtti időből. Wenzel Gusztávtól. 1873. 24 l.	15 kr.
IV. Szám. Trentsini Ohák Máté és kortársai. Botka Tiva- dartól. 1873. 71 l.	45 kr.
V. Szám. Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században. Szilágyi Ferencztől. 1873. 135 l.	1 frt
VI. Szám. Tanulmányok a góthok művészetéről. Henszlmann Imrétől. 1874. 24 l. egy képtáblával	20 kr.
VII. Szám. A magyarországi avar leletekről. Pulszky Fe- rencztől. 1874. 12 l.	10 kr.
VIII. Szám. Felsőbüki Nagy Pál emlékezete. Tóth Lőrincztől. 1874. 64 l.	50 kr.
IX. Szám. Palugyay Imre emlékezete. Keleti Károlytól. 1874. 10 l.	10 kr.
X. Szám. Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Fraknói Vilmostól. 1874. 92 l.	50 kr.

Negyedik kötet. 1874.

I. Szám. Nápolyi történelmi kutatások. Óváry Lipóttól 1874. 17. l. Ára	12 kr.
II. Szám. Stibor Vajda. Életrajzi tanulmány. Wenzel Gusztáv rendes tagtól	1 frt 30 kr.
III. Szám. Júda, Izrael és Aram. Történelmi tanulmány. Beöthy Leótól	60 kr.

ÉRTEKEZÉSEK

a társadalmi tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám. Az uzsora törvényekről. Szinováczy György-től. 1867. 17 l.	Ára 12 kr.
II. Szám. A magyar mezőgazdaság. Keleti Károlytól. 1867. 19 l.	12 kr.
III. Szám. A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. Dr. Konek Sándortól. 1868. 42 l.	30 kr.
IV. Szám. A magyar Korona országainak legujabb népesedési mozgalmai. Dr. Konek Sándortól. 1868. 52 l.	35 kr.
V. Szám. Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. Kautz Gyulától. 1868. 38 l.	25 kr.
VI. Szám. A statistika hivatalos és tudományos művelése. Keleti Károlytól. 1868. 41 l.	30 kr.
VII. Szám. A római jog s az ujabbkori jogfejlődés. Pulszky Ágostontól. 1869. 27 l.	20 kr.
VIII. Szám. Gaius. Rentmeister Antaltól. 1869. 116 l.	70 kr.
IX. Szám. Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. Tóth Lőrincztől. 1869. 26 l.	25 kr.
X. Szám. A törvénykezés reformja. Ökröss Bálinttól. 1869. 18 l.	25 kr.
XI. Szám. A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban. Csatskó Imrétől. 1870. 26 l.	25 kr.
XII. Szám. A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megalakulása. Baintner Jánostól. 1870. 37 l.	25 kr.

Második kötet. 1870—1872.

I. Szám. A fogyasztási egyletek. Dr. Vécsey Tamástól. 1870. 59 l.	40 kr.
II. Szám. Az emberi öntudat jelenfokáról. Dr. Barsi Józseftől. 1870. 27 l.	20 kr.
III. Szám. Kassa város parkettkészítése a XV. század kezdetén. Wenzel Gusztávtól. 1870. 43 l.	20 kr.
IV. Szám. Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszteli tag fölött. Dr. Suhayda Jánostól. 1871. 12 l.	10 kr.
V. Szám. Szemle a magyar jogászgyűlések munkássága s eredményei felett. Tóth Lőrincztől. 1872. 88 l.	55 kr.
VI. Szám. Modern alkotmányos monarchiai intézmények. Ladányi Gedeontól. 1873. 28 l.	20 kr.
VII. Szám. Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. Kautz Gyulától. 1873. 16 l.	10 kr.
VIII. Szám. A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. Hajnik Imrétől. 1873. 18 l.	12 kr.
IX. Szám. A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. Dr. Mátlekovits Sándortól. 1873. 32 l.	20 kr.
X. Szám. Mezőgazdasági statistika a nemzetközi kongresszusokon. Keleti Károlytól. 1874. 32 l.	20 kr.
XI. Szám. A székely kérdés. Galgóczy Károlytól. 1874. 24 l.	15 kr.

